

Je gaat het pas zien als je het door hebt...

Conclusies en slotbeschouwing van de monitor
Samen voor Sportiviteit en Respect 2009-2012

Jo Lucassen, Janine van Kalmthout, Johan Steenberg, Harold van der Werff, Froukje Smits en Marcia de Jong

 mulier instituut

Colofon

Samenstelling: Jo Lucassen

Redactie: Janine van Kalmthout en Justus Beth

Eindredactie: Karlijn de Jonge

Realisatie: Arko Sports Media, Nieuwegein

Vormgeving: studiorvg*, Rotterdam

© 2012 Arko Sports Media, Nieuwegein

Behoudens uitzondering door de wet gesteld mag, zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht, c.q. de uitgever van deze uitgave door de rechthebbende(n) gemachtigd namens hem (hen) op te treden, niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking. De uitgever is met uitsluiting van ieder ander gerechtigd de door derden verschuldigde vergoedingen voor kopiëren, als bedoeld in art. 17 lid 2. Auteurswet 1912 en in het KB van 20 juni 1974 (Stb. 351) ex artikel 16b., te innen en/of daartoe in en buiten rechte op te treden.

Je gaat het pas zien als je het door hebt...

Conclusies en slotbeschouwing van de monitor
Samen voor Sportiviteit en Respect 2009-2012

Jo Lucassen, Janine van Kalmthout, Johan Steenbergen, Harold van der Werff, Froukje Smits en Marcia de Jong

Conclusies en slotbeschouwing van de monitor Samen voor Sportiviteit en Respect 2009-2012

“‘Praten..., als ik alles zo zou kunnen als praten...’ Stapelgek werden de spelers van Johans steeds herhaalde verhalen. Urenlang ‘je gelijk halen’, zoals het vaak werd ervaren. De klaagzangen zijn eindeloos. Totdat het verhaal tot leven kwam omdat de spelers het begrepen, het hadden ‘verinnerlijkt’. Het kwartje viel.”

WINSEMIUS (2012)

In 2009 hebben elf sportbonden, onder regie en coördinatie van de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond, een programma opgesteld ter bevordering van sportiviteit en respect. Ook NOC*NSF is een van de partners. Samen willen ze het onwenselijke gedrag op en rondom het sportveld, alsmede de (te) negatieve beeldvorming daarover, bespreekbaar maken en ten positieve veranderen. Het Mulier Instituut voerde de monitoring en evaluatie van dit initiatief uit en werkte hierbij nauw samen met Kennispraktijk, de KNHB, de andere betrokken sportbonden en NOC*NSF. Wat zijn nu de algemene conclusies van deze evaluatie?

Samen voor Sportiviteit & Respect is een initiatief van:

Klik op het pijltje en de afbeelding verschijnt groot in een pop-upvenster met meer informatie

Voorwoord

Voor u liggen de uitkomsten van een viertal onderzoeken binnen het programma 'Samen voor Sportiviteit & Respect'.

Uitkomsten waar we trots op zijn, omdat ze laten zien dat samen aan iets werken resultaten oplevert. Niet alleen meetbare resultaten, maar ook de uitkomst dat het proces van samenwerken aandacht moet krijgen. Met de regiegroep bestaande uit elf bonden en een begeleidingsteam van de KNHB, de KNVB, en NOC*NSF zijn we de uitdaging aangegaan om de bewustwording van de bestuurder centraal te stellen, omdat uit het rapport 'Weinig over de schreef' bleek dat daar de scoringsmogelijkheden lagen. Met passie, die sporters eigen is, hebben we ons spelplan uitgestippeld en uitgevoerd: het integraal opnemen van sportiviteit en respect in het beleid.

De belangrijkste uitkomst is dat bewustwording leidt tot herkenning, gevolgd door actie. Die actie moet het gaan doen en het uiteindelijke verschil gaan maken. Dat zal tijd kosten, maar dat is niet erg. Hoe langer het duurt, hoe beter het zal beklijven.

Speciale aandacht vraag ik voor het Spelregelonderzoek. Het eerste onderzoek ooit dat is gehouden om spelregels van sporten met elkaar te vergelijken en te onderzoeken in welke mate deze regels bijdragen aan de sportiviteit binnen een sport. Met drie heldere uitkomsten: spelregels die het spel versnellen zijn uitstekend, spelregels die ruimte laten voor discussie werken belemmerend en een gele kaart moet worden bestraft in de wedstrijd waarin hij is opgelopen.

Vanaf deze plaats wil ik alle leden van de regiegroep bedanken voor hun inzet. Ralf Reniers en ik zijn er trots op dat we jullie aanvoerders mochten zijn én dat onze samenwerking heeft geleid tot een landelijke uitrol in het programma 'Samen naar een veiliger sportklimaat'.

Sportiviteit & Respect kent geen begin en geen einde.

Veel dank aan de onderzoekers van het Mulier Instituut voor hun professionaliteit en betrokkenheid!

Marijke Fleuren

Inhoud

1. Achtergrond van het programma ‘Samen voor Sportiviteit & Respect’	10
2. Doelen en aanpak van het programma ‘Samen voor Sportiviteit & Respect’	14
3. Beeldvorming over onwenselijk gedrag bij sport onder de bevolking	20
4. Aandacht voor en aanpak van onwenselijk gedrag bij sportverenigingen	26
5. Onderzoek actieplannen van SSR-bonden	34
6. Analyse van spel- en gedragsregels	44
7. De onderzoeksresultaten in ruimer perspectief	48
8. Aanbevelingen voor toekomstig beleid en voor vervolgonderzoek	60
Noten	70
Literatuur	72

Hoofdstuk 1

Achtergrond van het
programma 'Samen voor
Sportiviteit & Respect'

Vijf jaar geleden werd de sportwereld geconfronteerd met het rapport **'Een gele kaart voor de sport'** (Tiessen-Raaphorst & Breedveld 2007) waarin werd vastgesteld dat vormen van onwenselijk gedrag in de breedtesport regelmatig voorkomen. Dit rapport gaf geen uitsluitsel over de mate waarin onwenselijk gedrag door sportverenigingen werd gezien en aangepakt. Het rapport gaf ook geen informatie over het beeld dat Nederlanders hebben van de ernst van onwenselijk gedrag. In **'Weinig over de schreef'** (Tiessen-Raaphorst et al. 2008) is verslag gedaan van vervolgonderzoek gericht op deze vragen. Daarbij bleek dat de beeldvorming over onwenselijk gedrag in de breedtesport negatiever is dan de incidentiecijfers weergeven. Onder de Nederlandse bevolking en onder politici leeft het idee dat er in de breedtesport vrij veel onwenselijk gedrag voorkomt. Op basis van cijfers van wat men heeft gezien of ondergaan, lijkt dit echter mee te vallen. Een flink deel van de sportclubs die geconfronteerd werden met onwenselijk gedrag, bleek actief om dit te beperken. Toch meenden verschillende sportbonden dat de resultaten weinig aanleiding gaven om 'achterover te leunen', maar juist vroegen om nieuwe inspanningen om onwenselijk gedrag tegen te gaan. Gezamenlijk ontwikkelden zij het programma 'Samen voor Sportiviteit & Respect' (hierna SSR genoemd). Zij vinden daarbij steun bij de overheid. De voor sport verantwoordelijke bewindslieden dringen erop aan dat de sportsector werk maakt van een gezonde, sportieve en (sociaal) veilige omgeving. Omdat de sport daarmee – van binnenuit – wordt versterkt met mogelijk een gunstige uitstraling naar andere delen van de samenleving (Ministerie van VWS 2008). De gedachte dat sport een inspiratiebron kan zijn voor de maatschappij als geheel, staat centraal in het sportbeleid sinds de introductie van het

Olympisch Plan 2028 in 2009. Wil men een voorbeeld zijn voor de rest van de maatschappij, dan ligt er op het vlak van sportiviteit en respect een uitdaging, vooral ten aanzien van fysiek en verbaal geweld.

De vraag waar de grenzen liggen van toelaatbaar gedrag bij sport is niet nieuw (Elias & Dunning 2007). De georganiseerde sport kent al lang spelregels en tuchtrecht waarin deze zijn vastgelegd. Maar deze grenzen liggen niet vast. Ook spelen sportspecifieke kenmerken mee (wedijver, emotie). Er kunnen nieuwe kwesties ontstaan (doping) en opvattingen kunnen veranderen en de afgesproken gedragsmaatstaven zijn mogelijk niet meer voor iedereen even helder (Steenbergen & Vloet 2007). Sportorganisaties hebben steeds te maken met deze kwesties van sportiviteit en met het handhaven van de regelgeving. Bevordering van fair play en sportiviteit staat sinds de jaren negentig op de sportagenda (Buisman 2002). Het tegengaan van onwenselijk gedrag heeft een belangrijke invloed op de sfeer bij die organisaties en op de betrokkenheid van sporters en anderen. Een goede sfeer en sterke betrokkenheid betekent ook ledenbehoud. Bovendien stoot negatieve beeldvorming een

deel van de potentiële deelnemers af (Tiessen-Raaphorst et al. 2008). Het programma SSR is een teken van een herleefde bewustwording dat tegengas gegeven dient te worden aan onwenselijk gedrag. Een inzet vanuit overheid en sportorganisaties die in 2011 een vervolg heeft gekregen in het veelomvattende actieplan **Naar een Veilig Sportklimaat** (Ministerie van VWS 2011). Het monitoronderzoek waarvan we de resultaten hierna weergeven, biedt voor dit vervolg een aantal leerzame lessen. Voorafgaand aan de resultaten geven we een korte schets van het SSR-programma. Vervolgens komen de opzet en de uitkomsten aan bod van het onderzoek naar beeldvorming onder de bevolking en de activiteiten van sportbonden en sportclubs rond onwenselijk gedrag, zoals de inzet van gedrags- en spelregels.

Hoofdstuk 2

Doelen en aanpak van
het programma 'Samen voor
Sportiviteit & Respect'

De elf sportbonden hebben het probleem collectief aangepakt door het programma 'Samen voor Sportiviteit & Respect' op te stellen. De bonden willen de trend van verharding en verruwing in de sport doorbreken en omzetten in een trend van meer Sportiviteit & Respect (S&R) op en rondom het sportveld. De betrokkenen willen met het programma het volgende bewerkstelligen:

- › een duurzame en sportbrede aanpak 'Samen voor Sportiviteit & Respect' formuleren;
- › de beeldvorming over de incidentie van onwenselijk gedrag in de sport verbeteren;
- › binnen de vereniging de aandacht voor Sportiviteit & Respect vergroten;
- › onwenselijk gedrag op en rondom het sportveld aanpakken.

Met deze doelstellingen streven zij ernaar om het percentage Nederlanders van twaalf jaar of ouder dat – als slachtoffer of als getuige – daadwerkelijk onwenselijk gedrag in de sport heeft meegemaakt, terug te brengen van 20 naar 15 procent. En tevens om het percentage Nederlanders van twaalf jaar of ouder dat denkt dat onwenselijk gedrag in de amateursport (heel) veel voorkomt, terug te brengen van 75 naar maximaal 50 procent.

2.1 Aanpak

Volgens de initiatiefnemers van het programma spelen sportbestuurders een belangrijke rol in het bespreekbaar maken van onwenselijk gedrag op en rond het sportveld.

“Wanneer zij het thema binnen de eigen organisatie (bond/district/vereniging) op de agenda zetten, is het gemakkelijker om de rest van de organisatie te mobiliseren. Bij de preventie van onwenselijk gedrag in de sport is het van belang dat de verantwoordelijke bestuurders, maar ook scheidsrechters, coaches, trainers en ouders, het goede voorbeeld geven.”
(SUBSIDIEAANVRAAG SSR 2009)

De ‘overheid en pers’ maakten geen actief onderdeel uit van het programma (Subsidieaanvraag SSR 2009). Alleen een fundamentele aanpak kan volgens de initiatiefnemers het onwenselijke gedrag op en rondom het sportveld, en de te negatieve beeldvorming écht ten

positieve veranderen. Om dit te bewerkstelligen hebben de initiatiefnemers gekozen voor een gezamenlijke aanpak in twee stappen, gecombineerd met een individuele aanpak per bond.

Stap 1 van de gezamenlijke aanpak richt zich op het realiseren van een mentaliteits- en attitudeverandering onder sportbestuurders. De bestuurders moeten zich bewust worden van de urgentie om onwenselijk gedrag bespreekbaar te maken en tegen te gaan. Het onderwerp S&R trachten de bonden daarom in besturen in alle lagen van de sport op de agenda te zetten, zowel in bonden als districten en verenigingen. Het doel is om de mentaliteits- en attitudeverandering onder de sportbestuurders door te laten sijpelen naar de verenigingen. Bij de clubs moet onder meer de klachtenafhandeling verbeteren. Tevens gaan de betrokkenen ervan uit dat bestuurders een belangrijke rol spelen in het verbeteren van de beeldvorming over hoe vaak onwenselijk gedrag in de sport daadwerkelijk voorkomt (VODW 2010).

Stap 2 van de gezamenlijke aanpak richt zich direct op het verminderen van onwenselijk gedrag op en rondom het sportveld. De initia-

tiefnemers stellen dat onwenselijk gedrag enerzijds kan worden teruggedrongen door kennis van en begrip voor spel- en gedragsregels te vergroten. Anderzijds kan onwenselijk gedrag volgens hen worden beperkt door de kwaliteit (en kwantiteit) van het bestuurlijk, arbitrerend en sporttechnisch kader te vergroten. Concreet moet het thema Sportiviteit & Respect steviger worden verankerd in alle kaderopleidingen.

2.2 Monitoring van de resultaten

In overleg met de initiatiefnemers heeft het Mulier Instituut het monitoring-onderzoek vormgegeven, dat bestaat uit twee onderdelen. Het eerste onderdeel omvat een effectmeting van het programma en inventariseert de effecten en resultaten van het programma als geheel. Het onderdeel omvat de volgende aspecten:

I Beeldvorming Nederlands publiek

In 2008 bleek uit onderzoek dat bij het Nederlandse publiek een negatievere beeldvorming

bestond over het voorkomen van onwenselijk gedrag dan te verwachten viel op grond van de daadwerkelijke incidentie. Is de beeldvorming in 2011 hierover duidelijk verbeterd?

II Aandacht voor en aanpak onwenselijk gedrag binnen verenigingen

De sportbonden die aan SSR deelnemen, hebben de afgelopen jaren extra inspanningen geleverd ter bevordering van S&R in de sport. Hebben deze inspanningen ook geleid tot extra inzet bij de aangesloten verenigingen?

Het tweede onderdeel richt zich op de effectiviteit en duurzaamheid van de aanpak per sporttak. Hierbinnen komen de volgende deelonderzoeken aan bod:

III Evaluatie uitwerking actieplannen sportbonden

Alle elf aangesloten bonden hebben een actieplan opgesteld om het thema S&R binnen hun bond vorm te geven. Hoe zijn deze actieplannen samengesteld en wat beschouwen de bonden als succes- en faalfactoren bij de uitvoering ervan?

IV Analyse van spel- en gedragsregels

Spel- en gedragsregels worden door sportorganisaties als een belangrijk instrumentarium beschouwd om onwenselijk gedrag te beperken. Wat zijn de ervaringen van de SSR-bonden op dit vlak?

In de hoofdstukken 3 tot en met 6 vatten we de belangrijkste resultaten van de verrichte evaluatieonderzoeken samen.

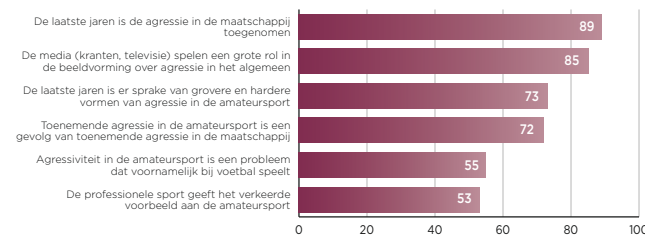
Hoofdstuk 3

Beeldvorming over
onwenselijk gedrag bij
sport onder de bevolking

Om de ontwikkelingen tijdens het uitgevoerde SSR-programma goed te kunnen bepalen, wordt de situatie voorafgaand aan het programma op verschillende punten vergeleken met die na afloop. Omdat eerder het onderzoek 'Weinig over de schreef' (2008) door het SCP en Mulier Instituut is uitgevoerd, kon een krachtige evaluatie worden uitgevoerd. Als onderdeel van de effectmeting van het programma SSR wordt onderzocht of de beeldvorming verbeterd is. Aan het al bestaande GfK online bevolkingspanel is een selectie van vragen voorgelegd die werden gesteld in het SCP-onderzoek. De resultaten zijn vanwege de andere werkwijze echter minder goed vergelijkbaar met die van 'Weinig over de schreef'.¹ In de looptijd van het programma SSR zijn twee peilingen uitgevoerd. Dit maakt het mogelijk verschuivingen in beeldvorming gedurende het programma in beeld te brengen. De eerste peiling vond plaats in oktober 2010 en de tweede in september 2011. De opzet van beide peilingen is identiek. In 2011 verscheen de eerste rapportage. In het najaar van 2011 is de tweede meting verricht. In het voorjaar van 2012 verscheen de eindrapportage **'Minder klappen meer applaus'** (Van der Werff & Van Kalmthout 2012), met daarin de resultaten van de tweede meting.

Figuur 1 Opvattingen over onwenselijk gedrag onder de Nederlandse bevolking in 2011 (percentage eens).

Bron: Mulier Instituut (Bevolkingsonderzoek SSR 2011).

Beeldvorming van onwenselijk gedrag

Bijna alle Nederlanders zijn in 2011 van mening dat de agressie in de maatschappij de laatste jaren is toegenomen en dat die toenemende agressie in de samenleving ook leidt tot toenemende agressie in de amateursport. De helft van de Nederlanders is daarbij van mening dat de professionele sport het verkeerde voorbeeld geeft aan de amateursport en dat agressiviteit in de amateursport een probleem is dat voornamelijk bij voetbal speelt (figuur 1).

De meeste Nederlanders zijn van mening dat ongewenst gedrag (heel) veel voorkomt op straat, tijdens het uitgaan, rond het betaald

voetbal en in het openbaar vervoer. Iets minder Nederlanders, vier vijfde van de bevolking, denken dat onwenselijk gedrag in de amateursport en op school heel veel voorkomt. Naar de mening van de Nederlanders spelen de media een grote rol in de beeldvorming over agressie. Twee derde is van mening dat er de laatste jaren sprake is van grovere en hardere vormen van agressie in de amateursport.

“Je hebt de media wel nodig om de problematiek op de agenda te houden, *top of mind*.” ANNEMIEKE BEUTE (KNZB)

Wanneer de beeldvorming bij de Nederlandse bevolking in 2011 wordt vergeleken met die van de bestuurders van verenigingen van aan SSR deelnemende bonden,² blijkt die op veel punten overeenkomstig. Er zijn ook enkele opvallende verschillen: van de clubbestuurders meent een kleiner deel dat er sprake is van grovere en hardere vormen van agressie in de amateursport dan de bevolking (62% ten opzichte van 73%), en het deel van de SSR-clubbestuurders dat vindt dat dit vooral bij

voetbal aan de orde is, is aanzienlijk kleiner (nog geen derde ten opzichte van 55%). Van deze bestuurders vindt een duidelijk kleiner deel dat sport een goede uitlaatklep is voor agressie. Zij zijn er wel meer van overtuigd dat sport voor kinderen een goede manier is om te leren omgaan met frustraties en verlies.

Meemaken van onwenselijk gedrag

Driekwart van de Nederlandse bevolking heeft in de afgelopen twaalf maanden als getuige en/of als slachtoffer één of meer vormen van onwenselijk gedrag meegemaakt. In de sport heeft 17 procent iets meegemaakt. Verbaal geweld wordt het vaakst gemeld, gevolgd door diefstal van persoonlijke eigendommen, lichamelijk geweld en overlast door overmatig alcoholgebruik.

Betrokkenheid bij onwenselijk gedrag

Bij doorvragen naar het incident in de sport dat de meeste indruk maakte, blijkt dat de meeste personen erbij betrokken waren als getuige en dat slechts 16 procent zelf slachtoffer was. Voetbal wordt het meest genoemd als sport waarbij het ongewenst gedrag de meeste indruk maakte. In de helft van de gevallen was

de persoon de ouder van een sportend kind of bezoeker/toeschouwer. Een derde van de personen was op het moment dat het ongewenste gedrag zich voordeed, zelf aan het sporten. Twee derde van de gevallen die de meeste indruk maakten, speelden zich af bij een sportvereniging.

Bijna een derde van degenen die het wangedrag meemaakten, geeft aan dat de club waar het ongewenste gedrag plaatsvond daarop geen actie heeft ondernomen en bij een vijfde is niet bekend of en hoe de sportclub op het voorval heeft gereageerd. Wanneer actie wordt ondernomen, worden de daders/veroorzakers van ongewenst gedrag meestal door de club gewaarschuwd of het gedrag wordt met hen en de verantwoordelijken besproken. In een enkel geval wordt er door de club aangifte gedaan bij de politie. In een kleine meerderheid van de indrukwekkende incidenten zijn hieraan geen nadelige gevolgen voor betrokkenen verbonden. Bij de 75 procent van de Nederlanders die met onwenselijk gedrag zijn geconfronteerd, leidt dit in een klein deel van de gevallen tot afhaakgedrag: 10 procent stopt als toeschouwer, 4 procent als sporter en 2 procent als vrijwilliger.

3.1 Veranderingen 2007, 2010 en 2011

In het beeld van de Nederlanders over onwenselijk gedrag op verschillende locaties, is dit de laatste jaren iets toegenomen. Op de vragen of onwenselijk gedrag vaak voorkomt op de onderscheiden locaties en of het onwenselijk gedrag daar de afgelopen vijf jaren is toegenomen, is er in 2011 bij het openbaar vervoer, in de amateursport, in winkels/winkelcentra en op het werk een stijging ten opzichte van 2007 waar te nemen.

De gegevens wijzen er verder op dat er tussen 2007 en 2011 in de beeldvorming over ongewenst gedrag van mensen bij sport enige beweging is. Er zijn in 2011 meer personen die vinden dat er de laatste jaren sprake is van grovere en hardere vormen van agressie in de amateursport, dat toenemende agressie in de amateursport een gevolg is van toenemende agressie in de maatschappij en dat de professionele sport het verkeerde voorbeeld geeft aan de amateursport. Ook vinden meer mensen dat agressiviteit in de amateursport voornamelijk bij voetbal voorkomt. Kortom: de beeldvorming bij de

Nederlandse bevolking over ongewenst gedrag rond sport is niet in positieve zin veranderd.

De incidentiecijfers van ongewenst gedrag op verschillende locaties zijn in grote mate hetzelfde gebleven. Bij het zelf ervaren van vrouwenvriendelijk gedrag en geluidsoverlast lijkt er in de maatschappij sprake te zijn van een trendmatige stijging. In het meemaken van onwenselijk gedrag in de sport tussen 2010 en 2011 zijn de verschillen miniem. Als 2007 wordt vergeleken met die twee jaren, lijkt de mate waarin men onwenselijk gedrag heeft meegemaakt iets afgenomen. Verder wordt in 2010 en 2011 verbaal geweld vaker genoemd als vorm van wangedrag in de sport dat de meeste indruk maakte en lichamelijk geweld en overlast door tabaksrook minder. Veldvoetbal blijft duidelijk de meest genoemde sport waarbij het wangedrag de meeste indruk maakte. Ook de verdeling slachtoffer-getuige en de gevolgen van ervaren wangedrag voor de persoon veranderden niet.

Nog steeds blijkt ongewenst gedrag in en rond sport in de beeldvorming onder de bevolking

een groter probleem ten opzichte van wat Nederlanders aangeven feitelijk mee te maken in de sport. De kloof tussen de beeldvorming over en de feitelijke confrontatie met onwenselijk gedrag lijkt eerder groter te worden dan kleiner. We komen hier in hoofdstuk 7 nog op terug.

Hoofdstuk 4

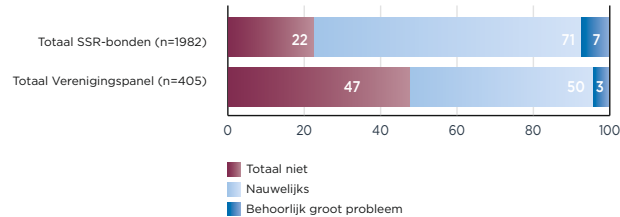
Aandacht voor en aanpak
van onwenselijk gedrag bij
sportverenigingen

De resultaten van 'Weinig over de schreef' (Tiessen-Raaphorst et al. 2008) enerzijds en anderzijds van de **onderzoeken** die het Mulier Instituut per bond heeft uitgevoerd in opdracht van het Masterplan Arbitrage, zijn beschouwd als een omschrijving van de startsituatie (O-meting).³ In het kader van SSR is deze meting herhaald. Dit is aan het einde van 2011 gebeurd, om te kijken of er bij de verenigingen een verbetering zichtbaar is.⁴ Voor de KNBSB en Nevobo die niet aan deze eerdere peiling deelnamen, is in 2010 een aanvullende eerste meting uitgevoerd. De clubs van aan SSR deelnemende takken van sport, hebben naar verwachting extra inspanningen gepleegd ter bevordering van sportiviteit en respect in de sport. Door de situatie bij de sportverenigingen van betrokken sportbonden te vergelijken met hun eerdere meting (O-meting) en gegevens over de gemiddelde Nederlandse sportvereniging, is nagegaan of de extra inspanningen veranderingen hebben bewerkstelligd. In de rapportage **'Je gaat het pas zien als je het doorhebt'** (Van Kalmthout & De Jong 2012), zijn de resultaten beschreven van beide metingen en van de vorderingen in de aanpak van sportiviteit en respect in de verenigingen. We beschrijven hierna de belangrijkste resultaten en veranderingen in de tijd waarbij we regelmatig een vergelijking zullen maken tussen de SSR-verenigingen⁵ en de panelverenigingen.⁶

4.1 Probleemsignalering van wangedrag bij de sportverenigingen

Voor sportverenigingen in het algemeen vormt onwenselijk gedrag van leden en/of kader geen ‘groot’ probleem. Bijna de helft van de bestuurders van de panelverenigingen (47%) geeft aan dat onwenselijk gedrag voor de vereniging momenteel totaal geen probleem vormt, de andere helft heeft ‘nauwelijks’ een probleem. Met uitzondering van de volleybalclubs, blijkt onwenselijk gedrag bij verenigingsbestuurders van SSR-verenigingen vaker een (groot) probleem. Van deze bestuurders spreekt 7 procent van een groot probleem (figuur 2).

Figuur 2 Mate waarin onwenselijk gedrag door sportverenigingen als probleem wordt ervaren, algemeen (verenigingspanel) en SSR-clubs, in procenten.

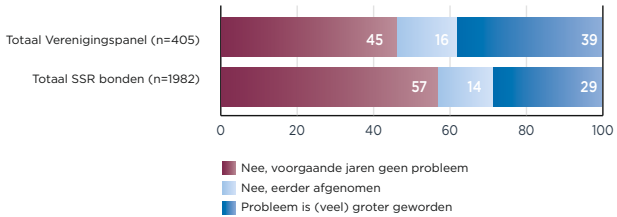

Bron: Mulier Instituut (Verenigingsonderzoek SSR 2011).

Driekwart geeft aan dat het nauwelijks een probleem vormt en maar een vijfde dat onwenselijk gedrag totaal geen probleem vormt. De bestuurders van panelverenigingen ervaren nauwelijks verandering in de problematiek van onwenselijk gedrag in de afgelopen jaren (2008-2011). Bijna 40 procent van de bestuurders van de SSR-verenigingen denkt dat het probleem (veel) groter is geworden. Dit percentage ligt significant hoger dan bij de panelverenigingen (29%)(figuur 3).

Figuur 3 Ontwikkeling van onwenselijk gedrag in de laatste jaren bij sportverenigingen, algemeen (verenigingspanel) en SSR-clubs, in procenten.

Bron: Mulier Instituut (Verenigingsonderzoek SSR 2011).

Bij twee takken van sport ervaren bestuurders duidelijk verandering van problematiek. Dit geldt voor hockeyverenigingen waarvan het percentage dat onwenselijk gedrag van leden en/of kader voor de vereniging een behoorlijk groot actueel probleem vindt, toenam van 5 procent in 2008 tot 14 procent in 2011. Bij de wielersclubs is een stijging te zien van 3 procent in 2008 tot 6 procent in 2011. In 2011 is driekwart van de SSR-verenigingen op een of ander wijze geconfronteerd met onwenselijk gedrag bij of rondom sportactiviteiten of ontvingen besturen klachten daar-

over in het jaar voorafgaand aan de peiling. Bij de panelverenigingen is dat de helft van de verenigingen. Terwijl bestuurders van panelverenigingen niet aangeven dat de incidentie van onwenselijk gedrag duidelijk is veranderd tussen 2008 en 2011, zijn SSR-verenigingen in 2011 bij alle bonden feitelijk meer dan in 2008 geconfronteerd met onwenselijk gedrag in de verenigingen.

“Samen voor sportiviteit en respect is meer dan ‘schoppen en slaan’.”
MARIJKE FLEUREN (KNHB)

Verbaal geweld, vernieling en vandalisme en diefstal komen het meeste voor, bij de SSR-verenigingen had ruim de helft te maken met verbaal geweld, en ook vernieling (40%), diefstal en lichamelijk geweld (beide 30%) kwamen in aanzienlijke mate voor. De panelverenigingen werden ten opzichte van 2008 meer geconfronteerd met verbaal geweld (2008: 27% en 2011: 33%) en overlast (2008: 5% en 2011: 18%), een duidelijke stijging sinds de vorige meting. Ook bij de SSR-verenigingen was sprake van toename.

Het voorkomen van meldingen van ongewenst gedrag verschilt tussen takken van sport. Zo geven verenigingsbestuurders bij hockey, voetbal, ijshockey en basketbal vaker aan dat onwenselijk gedrag (enigszins) een actueel probleem vormt en zijn ze vaker geconfronteerd met onwenselijk gedrag dan bestuurders bij volleybal, wielrennen, zwemen en korfbal. Vandalisme en diefstal werd het meest gemeld bij hockey, honk/softbal, voetbal en rugby (meer dan 40%). Ruim een kwart van de hockey-, voetbal-, basketbal- en rugbyclubs kreeg te maken met fysiek geweld. Verbaal geweld komt relatief veel voor bij ijshockey, hockey, voetbal en basketbal. De resultaten uit het onderzoek laten zien dat bij sportverenigingen (met name de SSR-verenigingen) het kwartje aan het vallen is of inmiddels is gevallen. De beoogde mentaliteits- en attitudeverandering onder sportbestuurders is door het programma SSR in gang gezet. Verenigingen zijn zich meer bewust van de problematiek van sportiviteit en respect en zijn er actiever mee aan de slag gegaan, getuige de verschillen tussen de 0- (in 2008) en 1-meting (in 2011).

4.2 Afhandeling van wangedrag door de verenigingen

Sancties

De meeste verenigingen beschikken over formele sancties of disciplinaire maatregelen die ze kunnen toepassen bij ongewenst gedrag van de leden. De SSR-verenigingen beschikken in vergelijking met het landelijk beeld vaker over de verschillende sancties en maatregelen zoals waarschuwing, (korte en lange) schorsing, roeyement en geldboete. Er is de laatste jaren een kleine toename van langdurige schorsing. Deze sancties zijn het afgelopen jaar ook bij een deel van de verenigingen daadwerkelijk toegepast. Bij de SSR-verenigingen zijn sancties vaker toegepast (66%) dan bij de panelverenigingen (42%). Waarschuwingen en korte schorsingen komen het meeste voor; bij één op tien clubs werd iemand geroyeerd. Verenigingen waar de problematiek sterker is en de meer fysieke sporten (ijshockey, rugby) beschikken vaak over 'strengere' formele sancties en passen sancties ook vaker toe dan de

andere verenigingen. Bij alle SSR-bonden zien we een stijging van het aandeel verenigingen dat formele sancties heeft toegepast, maar deze verschillen zijn niet statistisch significant. Met name waarschuwingen zijn door meer SSR-verenigingen uitgedeeld in 2011 ten opzichte van 2008, daar waar bij de panelverenigingen een zeer lichte daling is waar te nemen.

De verschillende vormen van onwenselijk gedrag worden anders bestraft. Zwaardere vormen (lichamelijke geweld, vernieling) leiden ook veelal tot strengere sancties (schorsing, roeyement), terwijl bij verbaal geweld en overlast voornamelijk wordt gewaarschuwd. Er is anders gezegd sprake van proportionele sanctionering. Geldboetes en korte schorsingen worden vaak door de bond opgelegd. Het gebruik van geldboetes als sanctie door hockey- en korfbalclubs is tussen 2008 en 2011 toegenomen.

Afhandeling klachten

Bijna alle verenigingsbestuurders zijn van mening dat in de meeste gevallen (of altijd) de klachten en meldingen van onwenselijk gedrag naar tevredenheid kunnen worden afgehan-

deld. Een groter deel van de panelclubs dan van de SSR-clubs doet niets met klachten. De laatste jaren is de klachtenafhandeling wel verbeterd. Zo gaf in 2008 een kwart van de panelverenigingen aan dat de klachtenafhandeling altijd naar tevredenheid verliep. In 2011 was dit gestegen tot ruim 40 procent. Deze verbetering in klachtenafhandeling zien we ook bij de SSR-verenigingen terug, maar een kleiner percentage daarvan (27%) weet klachten altijd naar tevredenheid af te handelen. Bij de ene bond lukt dit iets meer dan bij de andere. Wanneer klachten niet of niet geheel naar tevredenheid konden worden afgehandeld, legden de meeste klagers zich erbij neer (volgens ruim driekwart van de verenigingsbestuurders). Ongeveer de helft van de verenigingsbestuurders gaf aan dat mensen niet meer zo betrokken zijn of zich niet meer als vrijwilliger in willen zetten voor de vereniging. Voor verenigingen is dit een aandachtspunt. Tussen 2008 en 2011 is het percentage opzeggende leden na een onbevredigende klachtenafhandeling bij voetbalclubs toegenomen, bij korfbal en handbal is het juist afgenomen. De SSR-verenigingen zijn in doorsnee actiever dan de panelverenigingen. Niet verwonder-

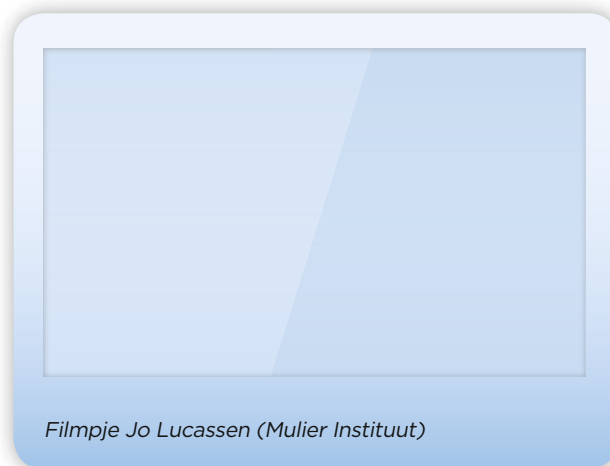
lijk, aangezien de SSR-bonden vaak al jaren beleidsmatige aandacht hebben voor het thema sportiviteit en respect, onder andere door betrokkenheid bij het Masterplan Arbitrage. Ook bij de peiling in 2008 werd al geconstateerd dat de clubs van aan het Masterplan deelnemende bonden actiever waren dan panelverenigingen.

4.3 Preventie van ongewenst gedrag

De panelverenigingen hebben vaak één of meer regelingen (zoals huisregels – 60%, gedragsregels – 35%, tuchtreglement of klachtenregeling) ten aanzien van onwenselijk gedrag.

De SSR-verenigingen beschikken vaker over deze verschillende regelingen dan de panelverenigingen.

De afgelopen jaren is het aantal verenigingen dat over één of meer regelingen beschikt, toegenomen. In vergelijking met 2008 zijn er nu meer verenigingen met een gedragscode/gedragsregels (2008: 52%, 2011: 59%) en/of huisregels (2008: 26% en 2011: 35%). SSR-

verenigingen laten een minstens even sterke toename zien.

Ook op veel andere fronten zijn de SSR-verenigingen actiever bij het nemen van preventieve maatregelen dan de doorsnee sportvereniging, bijvoorbeeld wat het werven en opleiden van scheidsrechters (67%) en het uitvoeren van een specifieke campagne tegen wangedrag (60%) betreft. Op dit laatste vlak is ook een duidelijke toename te zien ten opzichte van 2008. Daarnaast is het cameratoezicht in/op de accommodatie wat toegenomen en is er bij enkele takken van sport vaker een vertrouwensper-

soon voor seksuele intimidatie. Opvallend is dat panelverenigingen vaker ervoor kiezen alleen gediplomeerde trainers aan te nemen (44%) dan de SSR-verenigingen. Daar gebeurt dit maar in 17 procent van de gevallen. Ook aan het bevorderen van de kennis van de spelregels besteden SSR-clubs iets minder aandacht (57% ten opzichte van 63%).

Ondanks de al gepleegde inspanningen zijn er volgens veel verenigingsbestuurders mogelijkheden om onwenselijk gedrag beter tegen te gaan. Daarbij zien zij vooral een rol voor de trainer/coaches. Deze zouden vaker het goede voorbeeld moeten laten zien en onsportief gedrag moeten corrigeren. Ook zou onwenselijk gedrag beter bespreekbaar moeten worden gemaakt, zowel in de clubs als door ouders thuis. Verenigingsbestuurders hebben weinig vertrouwen in het zwaarder straffen door scheidsrechters/jury's.

De bonden zijn op basis van hun eigen ervaringen op verschillende manieren aan de slag gegaan binnen het programma. Dat vinden we terug in de vergelijking van de resultaten per bond. Sommige bonden hebben meer bereikt dan andere en zijn verder in het uitrollen van verschillende hulpmiddelen voor verenigingen.

In het verenigingsonderzoek is nagegaan van welke ondersteuning verenigingen gebruikmaken. De resultaten op dit punt bespreken we in het volgende hoofdstuk, nadat we eerst een beeld hebben geschetst van de activiteitenplannen van de SSR-bonden.

Hoofdstuk 5

Onderzoek actieplannen van SSR-bonden

Een doelstelling van het SSR-programma is het realiseren van een duurzame en sportbrede aanpak. Om vast te stellen of er een verband is tussen de beeldvorming en de activiteiten van sportclubs en het programma SSR, zijn de door de betrokken bonden uitgewerkte **actieplannen** gevolgd en geëvalueerd.⁷

Daarbij zijn drie elementen van de SSR-programma-invulling van de deelnemende bonden onderzocht: de plannen en keuze van maatregelen; de wijze van uitvoering van de plannen (ervaren succes- en faalfactoren) en de bekendheid met en het gebruik van de maatregelen bij de aangesloten clubs. In het rapport '**Samen naar concreet sportief en tastbaar respect**' (Smits & Van Kalmthout 2012) zijn de bevindingen weergegeven.

5.1 Planvorming

De evaluatie van de planvorming is gedaan door middel van documentanalyse, soms aanvullend met telefonische navraag. Bij de analyse werd gericht op de keuze van ingezette maatregelen en interventies door de bond; zijn plannen samenhangend en 'SMART' uitgevoerd. Daarnaast is gekeken naar de condities bij de betreffende bond: welke problemen zijn in welke mate gesignaleerd (probleeminzicht), hoe was de organisatiecontext (mensen, middelen, draagvlak) waarin aan verbetering moet worden gewerkt.

De actieplannen zijn divers van samenstelling. Verschillende onderdelen zijn door bonden in onderlinge samenwerking ontwikkeld, zoals de module 'sportief besturen' en het bestuurdersmanifest 'Sportiviteit en Respect'. Met andere elementen als een verenigingsmap en clubkoers vormden zij de toolkit voor bestuurders. Vaker genoemd zijn ook de (theater)workshop Positief Coachen/pedagogisch klimaat, tests voor spelregelkennis, promotiecampagnes voor clubs, prematch-briefing, aanpassingen van straf- en tuchtrecht en verbeterde monitoring van incidenten en maatregelen.

Uit de analyse van de actieplannen kunnen we concluderen dat die in alle gevallen SMART en samenhangend zijn geformuleerd. De hulpmiddelen die daarvoor door de regiegroep en VODW zijn aangereikt, hebben dit proces bevorderd. Wel geven de bonden aan veel raakvlakken te zien tussen het Masterplan Arbitrage en S&R, hoewel die als verschillende projecten zijn opgezet. Ze kunnen meer op elkaar aansluiten en elkaar versterken. Sommige bonden hebben al een hele periode gegevens verzameld over de problematiek en een goed probleeminzicht, bij andere is dit proces pas goed op gang gebracht door het SSR-programma.

De organisatorische context waarbinnen de bonden hun plannen ontwikkelen en uitvoeren verschilt sterk. Factoren die meespelen en de werkwijze en resultaten beïnvloeden, zijn de bondsgrootte (variërend van de KNVB met 3.800 clubs en ruim 1 miljoen leden tot de ijs-hockeybond met 21 clubs en 6.000 leden), het interne draagvlak voor de actieplannen, de intensiteit van het (bestaande) contact met de sportverenigingen en ervaring, achtergrond en takenpakket van de betrokken beleidsmedewerker. Daarnaast zijn er ook grote verschillen

tussen de bonden wat betreft voorgaand S&R-beleid, beschikbare middelen, visie en cultuur. Over het algemeen waren de S&R-beleidsmedewerkers tevreden met de middelen die ze voor dit project tot hun beschikking hadden. Een veelgenoemd knelpunt was echter de beperkte beschikbare tijd. Soms hadden ze als projectleider te weinig tijd om S&R-zaken te ontwikkelen, in andere gevallen hadden hun verenigingsconsulenten meer tijd moeten kunnen vrijmaken voor S&R en de begeleiding van de clubs (overigens beschikken niet alle S&R-beleidsmedewerkers over dergelijke consulenten).

5.2 Uitvoering en implementatie van de actieplannen

Voor de analyse van de uitvoering werd de toepassing van maatregelen en materialen met sleutelpersonen van de deelnemende bonden zelf besproken. Welk beeld hebben zij van het gebruik van interventies en materiaal,

welke maatregelen zijn vooral uitgevoerd, wat is in hun ogen geslaagd en wat niet (slaag-/faalfactoren, effecten op korte en lange termijn)?

Het proces van de invoering van de actieplannen is geanalyseerd met behulp van het model van Fleuren et al. (2010). Dit model richt de aandacht op drie zaken die van wezenlijk belang zijn gebleken voor een succesvolle invoering van innovaties: de kenmerken van een vernieuwing, de fasen van het invoeringsproces en de invoerstrategieën erachter. In dit onderzoek zijn de actieplannen beschouwd als strategieën. Een implementatiestrategie omvat de activiteiten die een organisatie inzet om de invloed van belemmerende en bevorderende factoren (kenmerken) te sturen en zo de implementatie te bevorderen. Fleuren et al. wijzen er op dat een implementatieproces gefaseerd verloopt. In de kenmerken van een innovatie die bepalend zijn voor het implementatieproces onderscheiden we vier clusters: 'de vernieuwing', 'gebruikers', 'organisatie' en 'sociaal-politieke omgeving'. Welke kenmerken hebben het resultaat van de S&R-acties op bondsniveau belemmerd dan wel bevorderd?

Kenmerken van de vernieuwing

Een van de belangrijkste succesfactoren van de actieplannen was, zo bleek, het concreet maken en inbedden van het thema S&R. Wat houdt S&R in? Waar denken de verenigingsbestuurders aan als het om S&R-vraagstukken gaat? Voor sommige verenigingsbestuurders, vooral op hogere competitieniveaus, bleek S&R een 'ver van mijn bed'-thema. De S&R-medewerkers doorliepen zelf een proces van onderzoek en overleg om het vraagstuk concreet en helder te kunnen omschrijven en van praktijkvoorbeelden te voorzien. Door een aantal bonden werd het etiket 'Sportiviteit & Respect' als faalfactor ervaren in het implementatieproces, omdat het een weinig aansprekende titel is waar verenigingsbestuurders niet 'warm voor lopen'. Er werden door de beleidsmedewerkers dikwijls andere dekkende termen bedacht om S&R te vertalen voor verenigingsbestuurders, bijvoorbeeld 'Besturen met ballen'.

Wanneer de problematiek bij clubs helder is, kan de bond ook aan een andere succesfactor voldoen: het ontwerpen van een concrete toolkit om de aansluiting bij de verenigingsbestuurders te vinden. Voorbeelden van de handreikingen die de verenigingsbestuurders

aangeboden krijgen zijn de module 'Sportief Besturen', Verenigingsmappen, **Clubkoers**-toepassingen, campagnemateriaal en **Positief Coachen**. Alle bonden bieden trainingen en/of scholingen aan om de verenigingsbestuurders in staat te stellen de S&R-actiepunten goed uit te voeren. De S&R-medewerkers zien deze door de bond aangeboden begeleiding als een succesfactor. Bonden hebben de behoefte S&R op een eigen manier vorm te geven. Door hiervoor geen verplichtingen op te leggen is er ruimte gecreëerd om een toolkit op maat te ontwerpen, waarbij het thema S&R sport- en bondsspecifiek is aangepast en vertaald. De geboden ruimte voor eigen invulling is een succesfactor. Bondsmedewerkers zien sportleiders als belangrijke beïnvloeders van S&R. De hiervoor ontwikkelde scholingsmodule kwam echter pas in het laatste programmajaar beschikbaar. Positief Coachen is een werkvorm die de S&R-medewerkers vaak noemen als succesfactor, hoewel de methode niet 'bewezen effectief' is. Positief Coachen biedt de mogelijkheid om op een aansprekende, sport- en doelgroepspecifieke wijze het thema S&R bespreekbaar te maken.

Kenmerken van de gebruiker

De primaire doelgroep van het project SSR bestaat uit verenigingsbestuurders. Deze bestuurders reageren wisselend op het project: enerzijds voelen zij de noodzaak, anderzijds was het creëren van commitment en draagvlak onder hen niet altijd eenvoudig. In een aantal gevallen heeft contact de bond en verenigingen dichter bij elkaar gebracht en kwam er een positieve wisselwerking tot stand. Zo vernemen de S&R-medewerkers niet alleen de struikelblokken, maar ook de ambities van 'hun' verenigingen. En juist deze achtergrondkenis is essentieel gebleken om de juiste snaar te raken bij de verenigingsbestuurders en hen te winnen voor S&R. De bonden zijn hierdoor in staat om de acties te differentiëren naar verenigingstype. De S&R-beleidsmedewerkers zijn over het algemeen tevreden over het aantal verenigingsbestuurders dat zij bereikt hebben. In hun actieplannen hebben bonden niet alleen aandacht voor verenigingsbestuurders, maar ook voor andere doelgroepen. Sommige groepen medeverantwoordelijken voor het probleem, zoals ouders en oudere jeugd, zijn voor de bond vaak moeilijk te bereiken en lastig te beïnvloeden.

Kenmerken van de organisatie

De S&R-medewerkers ervoeren het draagvlak onder collega's binnen de bond niet altijd als optimaal, hetgeen frustraties opriep. Overbelasting en onvoldoende steun werden als faalfactoren benoemd. Medewerkers die zich te lang alleen intern richten (bondsintern) lopen echter het risico dat de verspreiding naar de verenigingen te laat op gang komt. Volgens de geïnterviewden is de ideale S&R-beleidsmedewerker een (professionele) kracht met meer werkervaring op S&R-gerelateerd terrein, met een relevant netwerk en gerelateerde onderwerpen (zoals het Masterplan Arbitrage) in het takenpakket. Alle bonden namen deel aan een regiegroep en waren zeer enthousiast over de samenwerking en uitwisseling binnen deze formatie (een succesfactor). Veel bonden namen de prematch-briefing op in hun actieplan, omdat deze gewoonte scheidsrechters, kader en spelers handvatten geeft om een goed wedstrijdverloop af te dwingen. Daarnaast vraagt de briefing weinig capaciteit van de bond en past deze toch in de S&R-visie. Blijvende aandacht is echter nodig om ervoor te zorgen dat voor sporters en scheidsrechters de prematch-briefing routine wordt.

Moeilijker te realiseren actiepunten waren: verbeteren van de bereik- en belastbaarheid van scheidsrechters, meer verenigingsconsulenten om begeleiding te bieden of verenigingsbestuurders te enthousiasmeren voor Positief Coachen en het ontwikkelen van een degelijk registratiesysteem voor excessen. Tekort aan expertise om het registratiesysteem goed op te zetten was een belangrijke belemmering.

Kenmerken van de sociaal-politieke omgeving

De sociaal-politieke omgeving duidt de context waarin de S&R-actieplannen worden uitgevoerd. Denk aan wetgeving, sport- en spelregels, beleid, statuten, financieringen, et cetera. Tijdens het uitvoeren van hun S&R-actieplannen liepen de beleidsmedewerkers herhaaldelijk op tegen belemmerende kenmerken van de sociaal-politieke omgeving. Sommige voorstellen struikelden in de ledenvergadering. Zo lukte het soms niet de verplichte spelregelcursussen voor de jeugd te verwezenlijken en bleek het aanpassen van strafmaten en het aanscherpen van tuchtrecht lastig te klaren. Ook het wijzigen van spelregels ten voordele van S&R was vanwege de internationale afspraken vaak een

onhaalbare ambitie. Betrokkenen melden dat binnen het gegeven bestek sommige ambities onhaalbaar bleken. Er is meer tijd en energie nodig die te kunnen realiseren.

5.3 SSR-uitvoering nog nergens in eindfase

We kunnen in navolging van Fleuren vier fasen onderscheiden in de invoering van het vernieuwingsprogramma: de ‘verspreidingsfase’ waarin de beoogde gebruikers op de hoogte worden gesteld van de vernieuwing. In de ‘adoptiefase’ zal de beoogde gebruiker de vernieuwing bekijken en een positieve of negatieve intentie tot gebruik ontwikkelen. In de ‘implementatiefase’ probeert de gebruiker daadwerkelijk met de vernieuwing te werken en ervaart wat deze in de praktijk kan betekenen en ten slotte is het de bedoeling dat in de ‘continueringsfase’ het werken met de vernieuwing onderdeel wordt van de routine van de gebruiker. In elke fase kunnen complicaties optreden waardoor de invoering stagneert. Om de succes- en faalfactoren in beeld te brengen, is per fase

inzichtelijk gemaakt wat de invoering van de belangrijkste S&R-actiepunten belemmerde dan wel bevorderde.

Het onderzoek onder SSR-verenigingen biedt mogelijkheden om te achterhalen of de ingezette maatregelen de clubs feitelijk hebben bereikt (adoptie) en worden gebruikt (implementatie). Een deel van de hulpmiddelen, zoals de module ‘sportief besturen’ is door meerdere bonden aangeboden, maar als geheel is de diversiteit aan materialen die bonden beschikbaar hebben voor hun verenigingen groot. De bekendheid met deze hulpmiddelen onder de clubs verschilt sterk: waar bij de KNVB maar een kwart van de verenigingen iets van het ondersteuningsmateriaal kent en bij de KNWU ongeveer de helft, is bij de KNHB en het NHV 90 procent van de verenigingen bekend met een of meer van de aangeboden hulpmiddelen. Van de landelijk ingezette hulpmiddelen zijn de SIRE-campagnes veruit het meest bekend (tabel 1).

Verenigingen die niet bekend zijn met ondersteuning(smateriaal) zullen die vanzelfsprekend ook niet gebruiken. Voor zover bekend, worden de ‘eigen’ materialen van de bonden over het algemeen meer gebruikt dan

de ‘landelijke’ hulpmiddelen. Zo gebruiken bijna negen van de tien hockeyverenigingen (die het handboek kennen) het **handboek Sportiviteit & Respect** van de KNHB. De SSR-verenigingen zijn de laatste jaren wel meer gebruik gaan maken van externe ondersteuning door organisaties zoals de sportbonden, NOC*NSF en NSA; 20 procent van de SSR-verenigingen doet dit. Van de specifieke campagnes van bonden voor SSR is vooral door hockey-, wielren- en basketbalclubs goed gebruikgemaakt: ruim de helft nam daaraan deel.

“De combinatie van preventie en repressie moet het gaan doen.”

MARIJKE FLEUREN (KNHB)

Dat het resultaat bij de verenigingen verschilt, is niet vreemd gelet op de uiteenlopende start-situatie van de SSR-bonden. Bij een deel van hen gaf het programma SSR een eerste impuls aan het thema, bij andere stond het thema al langer als speerpunt op de agenda. Deze bonden liepen voorop in de aanpak en waren in staat een vervolgonwikkeling te bewerk-

Tabel 1 Op de hoogte zijn van het bestaan van hulpmiddelen die in de afgelopen jaren voor sportverenigingen zijn gemaakt (percentage verenigingen).

	Verenigingspanel Totaal (n=405)	Clubs SSR-bonden Totaal (n=1982)
Kent geen enkel hulpmiddel	33*	17
SIRE-campagne 'Geef kinderen hun spel terug' (2009)	40	57*
SIRE-campagne 'Geef kinderen hun spel terug'/'Hoe was je week (laat maandag t/m vrijdag op zaterdag thuis)' (2011)	37	58*
Bestuursreglement Verantwoord alcohol schenken (NOC*NSF)	36	53*
Instructie Verantwoord alcohol schenken (NOC*NSF)	34	53*
Rookafspraken. Wel zo sportief! (NOC*NSF)	25	35*
Kanjers in de sport (werkboek of cursus) (Sportkanjers)	17	23*
Gedragscode Seksuele intimidatie/De weerbare sporter (NOC*NSF)	15	16
Beleidsplan Seksuele intimidatie/De weerbare sporter (NOC*NSF)	14	15
Cursus voor vertrouwens(contact)personen Seksuele intimidatie/De weerbare sporter (NOC*NSF)	13	12
Workshop 'Waarden & Normen in de sport' (NSA)	12	20*
Positief Coachen theatervoorstelling	12	20*
Model klachtenreglement t.b.v. sportverenigingen (NOC*NSF)	12	16*
Algemene informatie over Seksuele intimidatie/De weerbare sporter (NOC*NSF)	12	15
Toolkit 'Drinken is geen sport' (NOC*NSF)	11	16*
Handleiding 'Ouders aan de kant' (NSA)	10	20*
De Waardevolle Club (NKS)	10	14*
Training 'Ouders aan de kant' (NSA)	9	19*
Positief Coachen verenigingstraject	8	19*

	Verenigingspanel Totaal (n=405)	Clubs SSR-bonden Totaal (n=1982)
Sportcode Verenigingsdraaiboek 'Sportiviteit & Respect' (NOC*NSF/NCSU/NSA)	7	18*
Dvd 'Ouders aan de kant' (NSA)	7	14*
Cursus 'Gedragsregels' (NSA)	7	11*
Sportcode Quick Scan (NOC*NSF/NSA/KP)	7	11*
Cursus 'Etterbakken?' (NSA)	6	6
Sportcode 'Fair Play Quiz'	5	10*
Sportcode dvd 'Sportiviteit & Respect' (NOC*NSF/NCSU/NSA)	4	12*
Ondersteuning op maat (NSA)	4	7*
Positief sportklimaat (NSA)	4	6
Methodiek Vreedzame sportvereniging (NSA/Eduniek)	3	4
De tolerante sporter - cursus of presentatie (NSA/NKS/Stichting Homosport)	2	4

* Significant verschil tussen panelverenigingen en SSR-verenigingen.

Bron: Mulier Instituut (Verenigingsonderzoek SSR, 2011).

stelligen. Toch zijn ook deze bonden – met uitzondering van de hockeybond – nog niet in de continueringsfase aangeland. Volgens de bondsmedewerkers die we spraken is het creëren van een cultuur van S&R een kwestie van ‘een lange adem’ en zij vinden het dan ook

belangrijk dat de aandacht voor het thema behouden blijft. Het nieuwe programma ‘Veilig Sportklimaat’ (VSK) betekent dat S&R op de bondsagenda’s blijft staan en vult deze succesfactor in.

Hoofdstuk 6

Analyse van spel- en gedragsregels

Spel- en gedragsregels spelen van oudsher een belangrijke rol in de regulering van de omgang binnen de sport. We meldden hiervoor al dat steeds meer verenigingen, zeker bij de SSR-bonden, overgaan tot het invoeren van gedrags- en huisregels. Spelregels en tuchtrecht zijn zaken waarover de betreffende sportbond de regie voert. Dit onderzoeksonderdeel is van juni tot en met december 2010 uitgevoerd door Kennispraktijk – voor sport, onderwijs en gezondheid en gepubliceerd in **Samen voor Sportiviteit en Respect. Analyse spel- en gedragsregels** (Steenbergen et al. 2010). Met vertegenwoordigers van elf sportbonden zijn verdiepende gesprekken gevoerd. Door middel van deze gesprekken is antwoord gezocht op de vraag welke spel- en gedragsregels bevorderlijk dan wel remmend zijn gebleken voor sportiviteit en respect. Ook zijn er vragen gesteld over

hoe de implementatie van gedragsregels door de bonden vorm is gegeven.

De onderzoekers concluderen dat sportiviteit en respect een logisch onderdeel van sportbeoefening is en spelregels van grote invloed zijn op sportief en respectvol gedrag op de Nederlandse sportvelden. (Spel)regels worden wel nog vaak als iets negatiefs opgevat, terwijl ze het spel ook mogelijk maken. Spelregels hebben bovendien een dynamisch en flexibel karakter. Er kan mee worden ‘geëxperimenteerd’. Juist de brede visie op sportiviteit en respect, die de meeste sportbonden voorstaan, biedt daarbij kansen. Nederlandse

Filmpje Johan Steenbergen (Kennispraktijk)

sportbonden kunnen daarom nog nadrukkelijker gebruikmaken van spelregels om sportief en respectvol gedrag op de Nederlandse sportvelden te stimuleren. Op grond van de ervaringen bij betrokkenen blijken sommige spel- en gedragsregels meer bevorderlijk dan andere. In tabel 2 worden de meest in het oog springende conclusies hierover op een rij gezet.

Voor het effectief toepassen van sancties of straffen zijn zowel de hoogte van de straf als de manier van toebedelen van belang. Wat de hoogte van de straf betreft concluderen de onderzoekers: de straf moet streng genoeg zijn en een overtreding mag nooit voordeel opleveren voor de overtreder. De straf kan het beste als volgt worden toebedeeld: zorg dat de straf direct wordt toegepast (voorbeeldwerking) en zorg voor de mogelijkheid om gradueel te straffen zodat escalatie wordt voorkomen (bijvoorbeeld de regels en toepassing aanpassen op de mogelijkheden van kinderen).

Bij de implementatie van sportiviteit en respect wordt urgentiebesef vaak als belangrijke succesfactor benoemd. De conclusies op dit

vlak zijn in grote mate overeenkomstig met die van het onderzoek naar de actieplannen. Maatregelen slagen vooral wanneer het lukt draagvlak binnen de sportverenigingen te creëren. Daarbij kan een kerngroep van trekkers op dit thema binnen de sportvereniging een doorslaggevende rol spelen. Van belang voor een succesvolle aanpak blijkt om de aandacht te richten op verschillende beïnvloeders en te streven naar helderheid van verantwoordelijkheden en rollen bij betrokkenen.

“Geef voldoende ruimte aan het proces van invoering en ga niet alleen voor inhoudelijk resultaat.”
JOHAN STEENBERGEN (KENNISPRAKTIJK)

Tabel 2 Spel- en gedragsregels die sportiviteit bevorderen dan wel remmen.

Sportiviteit en respect bevorderende maatregelen	Remmende maatregelen
Spelregels die de communicatie met de scheidsrechter duidelijk afbakenen.	Spelregels die 'van nature' discussie in de hand werken, omdat ze onduidelijk zijn, zowel over lichamelijk contact tussen spelers als over technische aspecten van het spel.
Spelregels die zelfcorrigerend gedrag binnen een team bevorderen.	Voor sommige bonden is het lastig om de competitie optimaal sportief in te delen, omdat ze klein zijn (spelers van verschillende leeftijden en speelsterkten moeten dan bijvoorbeeld tegen elkaar spelen).
Spelregels die de trainer ook een rol laten spelen in het voorkomen van excessen.	Onvoldoende streng bestraffen professionele regelovertredingen en zware regelovertredingen.
Spelregels die de snelheid in het spel houden.	
Spelregels die het grijze gebied beperken (waarover vaak veel discussie bestaat).	
Spelregels die streven naar een optimale gelijkheid van kansen.	

Hoofdstuk 7

De onderzoeksresultaten
in ruimer perspectief

Hiervoor zijn de belangrijkste resultaten van de monitor van het SSR-programma weergegeven. Bij enkele opvallende punten staan we naar aanleiding daarvan nog even stil:

- › de inzet op sportbestuurders en keuze van maatregelen in het perspectief van andere programma-initiatieven; hierbij bezien we de resultaten in hun bredere innovatiecontext;
- › de ontwikkelingen in beeldvorming en incidentie en de verankering van gedragsverandering, waarbij we de resultaten belichten tegen de achtergrond van inzichten in gedragsverandering.

7.1 SSR is sportinnovatie over een zeer breed front

De voortgang in de aanpak van onwenselijk gedrag en de beeldvorming erover tussen 2008 en 2011 overziend, kan worden geconstateerd dat er positieve ontwikkelingen zichtbaar zijn in de aanpak van sportiviteit en respect bij de deelnemende bonden en hun clubs. Zo worden gedrags- en huisregels breder toegepast, zijn preventie (toepassen waarschuwingen) en klachtenafhandeling verbeterd, vindt meer gepaste sanctionering plaats en het meer benutten van ondersteuningsmateriaal. Deze ontwikkelingen doen zich nog niet overal in dezelfde mate voor. Tegelijkertijd wordt door clubbestuurders bij de betrokken sportbonden een toename van onwenselijk gedrag waargenomen. Nederlanders in het algemeen geven aan dat ze zelf iets minder met onwenselijk gedrag bij sport geconfronteerd zijn, maar ook hebben vier van de vijf het beeld dat onwenselijk gedrag veel voorkomt in de amateursport en dat verruwing toeneemt. De toename van probleemsignalering en niet verbeterde beeldvorming zou juist kunnen wijzen op een ver-

hoogde bewustwording bij betrokkenen. We komen daar in paragraaf 7.2 nog op terug. Bij de beoordeling van de schijnbare tegenstelling tussen toegenomen inspanningen en beperkte vooruitgang moet verder rekening worden gehouden met een aantal factoren.

Brede problematiek en omvangrijke doelgroepen schept behoefte aan focus en coördinatie

Het bevorderen van Sportiviteit & Respect en het beperken van onwenselijk gedrag in de sport is een breed en veelzijdig thema. Kennispraktijk en Mulier Instituut wijzen er in hun analyse van spel- en gedragsregels op dat daar bij vier categorieën van gedrag kunnen worden onderscheiden:

1. zich houden aan de geschreven en ongeschreven regels voor de betreffende tak van sport;
2. streven naar gelijkheid van kansen. Voor wedstrijd- of prestatiesport is het belangrijk dat er omstandigheden worden gecreëerd voor de deelnemers die zorgen voor 'kansgelijkheid'. Denk aan de weersomstandigheden, het gebruik van materiaal, maar ook

de (her)indelingen van teams naar leeftijd, speelsterkte, sekse en gewichtsklassen;

3. gedrag rondom de wedstrijd dat een directe invloed heeft op de wedstrijd. Bijvoorbeeld van mensen die niet aan de wedstrijd deelnemen, zoals ouders en ander publiek, voorafgaand aan of tijdens de wedstrijd;
4. gedrag buiten de sportactiviteit zelf zonder directe invloed op die activiteit. Dit betreft de ruimere omgang met mensen en voorzieningen, binnen de sportvereniging of het sportcentrum, die medebepalend is voor de cultuur en de sfeer binnen de club.

Het gaat niet alleen om een breed beleids-thema, maar ook om een zeer omvangrijke en geschakeerde doelpopulatie. De SSR-bonden alleen al hebben 6.400 clubs en bijna 2 miljoen leden. Die bonden hebben feitelijk meer te maken met onwenselijk gedrag in hun verenigingen in vergelijking met verenigingen in het algemeen (panelverenigingen). Dat juist deze bonden en clubs deelnemen aan het programma SSR, is dan ook een passende focus. Ook binnen het vervolgprogramma VSK kan een dergelijke focus vruchtbaar zijn.

De betrokken sportbonden hebben concrete actieplannen ontwikkeld, maar de sporters die hun gedrag moeten veranderen worden vrijwel uitsluitend getrapt bereikt via verschillende tussenschakels: districten, verenigingen, bestuurders, trainers, arbiters en andere kaderleden. De effectieve kracht van deze keten wordt bepaald door de sterkte van de schakels. Sporters zijn geen homogene doelgroep. Binnen voetbal bijvoorbeeld is een grote diversiteit van beoefenaren, leeftijden, nationaliteiten, culturen, gezindten. Een effectieve aanpak houdt hier rekening mee. Met regelovertredingen zou dan bij kinderen anders kunnen worden omgegaan dan bij (jong)volwassenen. De sporters zijn verder niet de enige doelgroep. Voor het sportgedrag volgens de regels op het veld kunnen de spelers zelf en daarnaast arbiters wel primair verantwoordelijk worden gehouden, maar bij het voorkomen van ongewenst gedrag als geheel (waaronder diefstal, vandalisme, alcoholmisbruik) spelen andere personen en instanties evenzeer een rol. Wanneer we het hebben over de beeldvorming bij de Nederlandse bevolking over ongewenst gedrag bij sport hebben we bovendien met partijen te maken, zoals de media, die

buiten de directe invloedssfeer van de sport opereren en alleen met gerichte inspanningen kunnen worden bereikt.

Bij het beoordelen van de programmaopbrengst moet dus rekening worden gehouden met de complexiteit van de problematiek en het grote bereik dat wordt beoogd. Ook speelt het karakter van de sportsector een rol, dat weliswaar dicht georganiseerd is, maar ook zeer specifiek. De problematiek en omstandigheden verschillen van bond tot bond. Anders dan in de gezondheidszorg of het onderwijs spelen hier niet professionals, maar vrijwilligers een hoofdrol en gaat het bij sportbeoefening om een vrijetijdsactiviteit. In deze complexe context veranderingen bereiken is dan ook geen eenvoudige zaak.

Focus op sportbestuurders doet bewustzijn bij hen groeien

Bij het SSR-programma is gekozen voor een focus op de sportbestuurders. De bondsvoorzitters en honderden clubbestuurders van de betrokken bonden tekenden vanaf september 2010 een manifest waarin ze verklaren hun sleutelrol bij sportiviteit en respect te erkennen en zich persoonlijk daadwerkelijk in

te zullen zetten voor verbeteringen. De resultaten van het monitoronderzoek wijzen erop dat er inderdaad een grotere bewustwording onder sportbestuurders is bereikt en dat het besef van urgentie meer aanwezig is. Onder andere het bredere gebruik van gedrags- en huisregels wijst hier op. Het is ongetwijfeld zo dat wanneer sportbestuurders zich openlijk en daadkrachtig inzetten voor het beperken van onwenselijk gedrag, dit ook op een breder front in hun organisaties door kan werken. Steenbergen et al. (2010) wijzen op het belang van een kerngroep van trekkers in de club. Aan de andere kant zijn alle betrokkenen – ook bestuurders – zich ervan bewust dat anderen evenzeer een belangrijke rol kunnen spelen, waarbij vooral coaches, scheidsrechters en ouders veel worden genoemd. Zo menen de ondervraagde verenigingsbestuurders dat vooral bij de rol van trainer/coaches nog veel winst valt te boeken.

Trainer/coaches – ontwikkeling sportopleidingen

Sportiviteit & Respect is in de opleidingen voor sporttechnisch kader een onderbelicht thema dat niet standaard aan bod komt. Het sport-

technisch kader (trainers/coaches) is zich daardoor vaak onvoldoende bewust van de rol die zij kan vervullen in het bevorderen van Sportiviteit & Respect op en rondom het sportveld. Daarnaast beschikt het sporttechnisch kader vaak ook niet over de daarvoor benodigde competenties en vaardigheden. In het kader van het SSR-programma is eraan gewerkt om het thema te verankeren in de opleidingen voor sporttechnisch kader. Onder leiding van de Academie voor Sportkader zijn bestaande opleidingen voor sporttechnisch kader geanalyseerd. Omdat Sportiviteit & Respect een thema is dat overal in terugkomt, moet het tijdens de trainersopleiding op verschillende plaatsen aan de orde komen. Criteria uit de bestaande kwalificatiestructuur met raakvlakken met het thema zijn vervolgens aangescherpt. Door middel van praktijkopdrachten en workshops kan de aandacht en het bewustzijn voor Sportiviteit & Respect in de kaderopleidingen worden ingebed. Voor het generieke leertraject 'Sportiviteit & Respect' is een **e-learningmodule** ontwikkeld. De e-learningmodule bestaat uit zeven dilemma's. Naast de dilemma's is er ook een docentenhandleiding ontwikkeld. De ontwikkeling van

de opleidingsmodule is pas eind oktober 2011 voltooid en de feitelijke invoering moet nog plaatsvinden. Los daarvan zijn in het kader van het programma SSR al activiteiten ontplooid. Bondsmedewerkers hebben positieve ervaring met de ingezette workshop Positief Coachen en de Nevobo heeft als eerste bond besloten licentiepunten te verbinden aan het volgen van de workshop. Deze licentiepunten zijn vereist bij de verlenging van een trainerslicentie. Al met al heeft het SSR-programma op het terrein van bewustmaking en deskundigheidsverbetering bij trainer/coaches rond onwenselijk gedrag nog slechts een aanzet gegeven en is voortgezette actie wenselijk.

Scheidsrechters – Masterplan Arbitrage

Ook van scheidsrechters wordt door veel betrokkenen het nodige verwacht. Zij worden vaak gezien als 'de bewakers van de spelregels'. De scheidsrechters ondervinden in die rol echter hinder van maatschappelijke ontwikkelingen als verruwing en verharding. Scheidsrechters worden bij tegenvallende (wedstrijd)resultaten nogal eens als de zondebok aangewezen en niet zelden bedreigd. Door de negatieve beeldvorming en bejegening is in de afgelopen jaren

een daling te zien geweest in het aantal actieve scheidsrechters. Deze problematiek komt bij alle sportbonden naar voren. Deze negatieve beeldvorming en afnemende belangstelling voor het arbitrerende was de aanleiding voor het **Masterplan Arbitrage**, dat vijftien sportbonden samen met NOC*NSF in 2006 hebben opgesteld, met steun van het Ministerie van VWS. In 2010 kreeg het masterplan een vervolg, waarbij nog eens tien bonden aanhaakten. Bij twee derde van de ondervraagde SSR-verenigingen vormt het werven en opleiden van arbiters een toegepaste maatregel. Verenigingsbestuurders hebben weinig vertrouwen in het uitdelen van zwaardere straffen door scheidsrechters/jury's. Uit de gesprekken met bondsmedewerkers blijkt dat er enige specifieke aandacht uitgaat naar de scheidsrechters, bijvoorbeeld door het stimuleren van prematch-briefing. Toch geven zij ook te kennen dat de afstemming tussen het SSR-programma en het Masterplan Arbitrage nog niet optimaal verloopt.

7.2 Verandering van onwenselijk gedrag

Uiteindelijk gaat het bij het beperken van onwenselijk gedrag in en rond sport om beïnvloeding en verandering van het gedrag van mensen. Ook in de gezondheidszorg en rechtshandhaving buigen mensen zich regelmatig over de vraag hoe dit het meest effectief kan gebeuren. Hoe kunnen we de resultaten van het SSR-programma en alle actieplannen in dit licht waarderen?

Gedragsverandering vergt langdurige inzet

Het programma 'Samen voor Sportiviteit & Respect' heeft in enkele jaren bij de deelnemende bonden en hun verenigingen heel wat in gang gezet. Binnen de clubs is men zich meer bewust van het voorkomen van onwenselijk gedrag. De SSR-verenigingen treden ook actiever op. Meer verenigingen hebben gedragscodes/-regels en huisregels. We zien enige stijging van sanctionering bij verenigingen. Met name het 'waarschuwen' is toegenomen. Klachten worden meer naar

tevredenheid afgehandeld. Verenigingen maken meer gebruik van ondersteuningsmateriaal, met name van de sportbond. Diverse maatregelen, onder andere werven/opleiden scheidsrechters, vertrouwenspersoon seksuele intimidatie, cameratoezicht worden vaker toegepast door verenigingen. Kortom: er is een positieve ontwikkeling ingezet.

Terwijl het SSR-programma zeker bij een deel van de bonden niet het eerste initiatief is waarmee men sportief gedrag tracht te bevorderen, heeft het programma een relatief korte looptijd en kan alleen al om die reden niet worden verwacht dat de volle winst al is geboekt. Feitelijk zijn veel programmaonderdelen pas in het najaar van 2009 gestart en hebben ze een looptijd gekend van net twee jaar. Uit onderzoek naar gedragsverandering is bekend dat dit een langdurige aanpak vergt. Bij gezondheidsvoorlichting wordt bijvoorbeeld uitgegaan van een periode van ten minste vijf jaar (Jansen et al. 2002). Daarbij moet bovendien rekening worden gehouden met het vrijwilligerskarakter van deze sector. Bevorderen van sportiviteit en respect is niet de enige ambitie waarmee clubbestuurders

worden benaderd. Veel betrokkenen realiseren zich dat de beoogde gedragsverandering een zaak van 'lange adem' is, ook al omdat er bij verenigingen regelmatig een 'wisseling van de wacht' optreedt.

Gedragsverandering vergt maatwerk en interactie

Een van de doelen van het programma is het bereiken van bewustwording en urgentiegevoel bij bestuurders en andere betrokkenen. Geconstateerd kan worden dat dit bij clubbestuurders ook is toegenomen. Daarmee wordt draagvlak bereikt voor het nemen van maatregelen. Uit onderzoek naar innovaties is verder bekend dat deze beter worden geadopteerd naarmate ze beter aansluiten bij de behoefte en condities van de beoogde gebruikers. Bij het activeren van de verenigingsbestuurders stelden de diverse bijeenkomsten de bondsmedewerkers in staat tot een analyse van problemen en behoeften van de clubbestuurders, zodat aansluiting bij hun wensen werd gevonden. De toepassing van kennis over hun uitgangspositie en (on)mogelijkheden droegen sterk bij aan de mate waarin de verenigingsbestuurders de actieplannen adopteerden.

“De KNVB voert nu ‘lik op stuk’-beleid vanuit de bestaande regels. De bijl is er, maar de vraag is nog waar die scherp is en waar bot. We zijn op zoek naar de ‘slimme’ regels.” SJORS BROUWER (KNVB)

De band en de communicatie tussen de bonden en verenigingen – die in een aantal gevallen voorheen niet bestond – is sterk verbeterd door toedoen van S&R-acties, wat als een succesfactor beschouwd kan worden. Dit was ook de ervaring bij het programma ‘Meedoen 2007-2010’ waarbij contacten tussen de bonden en verenigingen werden versterkt (Hoekman et al. 2011). Voor andere doelgroepen, zoals scheidsrechters, trainers en coaches, aanvoerders, die in de actieplannen aan bod komen, ontbreekt veelal een gedegen probleemanalyse en behoeftesignalering.

Verschil tussen beeldvorming en feitelijke probleemervaring: de morele paradox

De beoogde positieve ontwikkeling in de beeldvorming bij Nederlanders is niet opgetreden. De kloof tussen de beeldvorming over en de feitelijke confrontatie van Nederlanders

met onwenselijk gedrag lijkt eerder groter te worden dan kleiner. Hoe is deze merkwaardige spanning tussen publieke beeldvorming en feitelijke incidentie van problemen te verklaren? Zowel in de gezondheidswetenschappen als de criminologie is een relatie gelegd tussen de aandacht voor bepaalde morele problemen en de toenemende signalering ervan. Hoe harder je roept moreel verantwoord te willen opereren, hoe feller de morele schijnwerpers op je gericht worden. Dit wordt wel de morele paradox genoemd. Meer aandacht voor een moreel probleem leidt tot toegenomen bewustzijn en grotere alertheid bij betrokkenen. De waarneming van morele kwesties wordt scherper (Tulder & Van der Zwart 2008). Aangenomen mag worden dat dit doorwerkt in de publieke opinie en de probleemsigalering bij clubs. De toegenomen melding van onwenselijk gedrag bij SSR-clubs wordt dan beïnvloed door een versterkt moreel bewustzijn en wijst niet zonder meer op grotere problemen. In dezelfde richting kan de bevinding van het onderzoek worden geïnterpreteerd dat in hockey, een tak van sport die al decennia actief is op het terrein van sportiviteit en respect, door verenigingen recent juist meer onwenselijk gedrag

wordt gesignaleerd.

Bij de aanpak van onwenselijk gedrag worden de mogelijkheden tot opsporing en melding vaak uitgebreid en ook dit leidt tot toenemende signalering. In de gezondheidszorg wordt in dit verband sinds kort gediscussieerd over het verschijnsel overdiagnose: betere opsporingsmethoden en (preventieve) screening betekenen dat (kleine) afwijkingen sneller kunnen worden opgespoord (onder meer bij astma, prostaat- en borstkanker, botontkalking) (Bruchmüller et al. 2012; Frances 2010; Korsse 2009; Welch et al. 2011). Wanneer op grond daarvan altijd tot behandeling wordt overgegaan, heeft een deel van de betrokkenen daar eerder nadeel van dan baat bij. Het verschijnsel overdiagnose leidt bovendien tot overbodige zorgkosten.⁸

Rond de criminaliteitsperceptie in het algemeen is de discrepantie tussen publieke beeldvorming en incidentie ook herhaaldelijk opgemerkt. Van den Emster, voorzitter van de Raad voor de Rechtspraak, constateerde onlangs dat de criminaliteit de laatste tien jaar is afgenomen en dat mensen zich individueel veiliger voelen. Mensen denken desondanks

dat de bevolking als geheel zich steeds onveiliger voelt (Van den Emster 2010). De incident-gerichte benadering van de media en politiek dragen voor een belangrijk deel bij aan de algemene beeldvorming. De ondervraagden in ons onderzoek signaleren dat ook media rond het onwenselijk gedrag bij sport een grote rol spelen. De aandacht hiervoor binnen het SSR-programma was echter relatief beperkt. Het wijzigen van een publieksimago lijkt een nog moeilijker opgave dan het beperken van feitelijk onwenselijk gedrag en dit zou een aanleiding kunnen zijn voor een heroverweging van de doelstellingen op dit punt.

Wangedrag effectief beïnvloeden

In de laatste jaren is veel onderzoek gedaan naar de handhaving van wettelijke regelingen en andere regels. Binnen de georganiseerde sport, die een eigen systeem van (spel)regels en tuchtrecht kent, stoelt die handhaving in belangrijke mate op de zogenoemde *trust and hope*-regulering. Deze vormen van zelfregulering en indirect (systeem)toezicht zijn gebaseerd op vertrouwen in ‘onder toezicht gestelden’. Het onderzoek naar spel- en gedragsregels laat zien dat de regels die

bij sport worden toegepast soms nog slimmer kunnen worden ingevuld en effectiever gehandhaafd. Bij de clubs heeft het SSR-programma er toe geleid dat zij vaker gedrags- en huisregels zijn gaan vaststellen en gebruiken. Bij overtredingen van de regels wordt sneller gewaarschuwd. De grenzen worden duidelijk scherper getrokken.

“Meer de ‘strepen in het zand’ trekken is niet verkeerd.”

BART DE LIEFDE (TWEDE KAMERLID VVD)

Tegenover de *trust and hope*-benadering staat de *command and control*-aanpak die sterk leunt op bestraffing en meer is gebaseerd op wantrouwen en afschrikking (Van Erp et al. 2008; Willemsen 2010). Volgens sommige betrokkenen moet in de aanpak van onwenselijk gedrag bij sport meer accent worden gelegd op de *command and control*-aanpak. Een meerderheid van de clubbestuurders ziet daar echter niet zonder meer iets in. Uitkomsten van gedragswetenschappelijk onderzoek naar handhaving wijzen ook op het belang van een

genuanceerde aanpak. We noemen hier enkele kernpunten:

- › het potentieel van interventies die beloningen benadrukken om gedragsverandering te bevorderen wordt veelal onderschat (Van der Pligt et al. 2011); naar aanleiding van de analyse van spel- en gedragsregels merken Steenbergen et al. (2010) eveneens op dat de invloed van sancties op internalisering van normen slechts een van de wegen is, vooral de toepassing van beloningen blijkt een positieve invloed te hebben op het gedrag van vooral jongeren.
- › vermindering van onwenselijk gedrag wordt eerder bereikt door het verhogen van de pakkans (alertheid) en door snel ingrijpen met een waarschuwing of een milde straf (Van den Emster 2010);
- › het toelaten van regelovertredingen gedurende een langere periode vergroot de kans dat dit overtredingsgedrag voor een deel van de populatie een gewoonte wordt (Van der Pligt et al. 2011). Ons onderzoek wijst erop dat een praktijk om elkaar op en rond het sportveld aan te spreken op normoverschrijdend gedrag, bijvoorbeeld door waarschu-

wingen, toeneemt. Daarmee wordt de kans vergroot dat dit gedrag afneemt. De rol van voorbeelden en rolmodellen (trainers, peers, ouders) is hierbij heel belangrijk;

- › bestraffing leidt eerder tot gedragsverandering wanneer de straf rechtvaardig wordt gevonden (in verhouding met vergrijp en omstandigheden, opgelegd door een instantie waarmee men zich identificeert) (Renes & Van den Putte 2011);
- › streng(er) straffen is zelden of nooit de oplossing, vaker (standvastiger) straffen voor een kleine groep (veel)plegers wel (Elffers 2011).

Veel als bevorderlijk beschouwde spel- en gedragsregels voor sportiviteit en respect sluiten bij deze kernpunten aan. Het doorvoeren van deze regels kan dus nog tot winst leiden.

Hoofdstuk 8

Aanbevelingen voor
toekomstig beleid en
voor vervolgonderzoek

De belangrijkste aanbevelingen zijn in de volgende punten geformuleerd.

8.1 Creëer draagvlak

Creëren van urgentiebesef bij sportverenigingen een belangrijke succesfactor voor implementatie gedragsregels

Als er geen urgentiebesef is bij sportverenigingen, is de implementatie van gedragsregels moeilijk.

Draagvlak bij sportverenigingen wordt bevorderd door het actief ontwikkelen/ontwerpen van een aanpak

Sportverenigingen moeten zichzelf verantwoordelijk voelen voor het doorvoeren van gedragsregels. Over de hoofden van sportverenigingen *top down*-gedragsregels en -voorschriften 'droppen' werkt niet. Draagvlak bij sportverenigingen zal alleen ontstaan wanneer samen met de sportverenigingen wordt gezocht naar beleid, acties, oplossingen en plannen. Dat kan door aan te sluiten bij de S&R-problematiek op het niveau van de verenigingen en de wensen en behoeften van de verenigingsbestuurders, door het thema S&R concreet te maken voor (verenigings)bestuurders, persoonlijk contact te maken, hen te overtuigen en te wijzen op hun verantwoordelijkheden en zorg te dragen voor een aansprekend 'etiket' of een pakkende titel.

Bonden richten hun aandacht op verschillende beïnvloeders en streven naar helderheid van verantwoordelijkheden en rollen

Draagvlak bij clubbestuurders is onontbeerlijk, maar die kunnen het niet alleen. Ook onder overige doelgroepen (scheidsrechters, trainers, aanvoerders) is dit van groot belang. De sportbonden zouden bij de doorvoering van gedragsregels voor een totaalaanpak moeten kiezen, waarbij verschillende betrokkenen een eigen verantwoordelijkheid hebben. Helderheid over de verschillende rollen is uitermate belangrijk. De plaats van ouders in dit geheel is nog steeds niet volledig duidelijk en verdient extra aandacht.

Filmpje Ary Hordijk (programmacoördinatie VSK)

8.2 Maatwerk is noodzakelijk

Ontwerp een toolkit op maat

De problematiek en omstandigheden verschillen van sport tot sport. Uitvoeren van een gedegen probleemanalyse is noodzakelijk alvorens aan de slag te gaan met het thema. Betrek in deze analyse ook andere doelgroepen naast bestuurders. Differentiatie in de typen verenigingen waarmee de bond contact onderhoudt blijkt van meerwaarde voor een succesvolle S&R-aanpak. Denk aan verenigingen die in een hoge of juist lage klasse spelen, sterk of zwak zijn op S&R-gebied en meer of minder steun nodig hebben bij S&R. Het wordt dan mogelijk om op passende wijze gerichte acties uit te voeren. Acties kunnen dan zo veel mogelijk aansluiten bij hun bestaande werkwijze en op maat worden aangeboden.

Zorg voor inzicht in de 'keten' en in wat 'werkt'

Voor gerichte maatregelen is het voortdurend registreren van overtredingen en excessen noodzakelijk, zodat inzicht ontstaat waar en

wanneer zich verschillende (type) problemen voordoen. Daarnaast is inzicht in welke (typen) verenigingen betrokken zijn en actief met S&R aan de slag (willen) gaan nuttig. Omdat de actieplannen getrapt worden ingevoerd via verschillende tussenschakels – verenigingen, scheidsrechters, trainers – is van belang zicht te houden op het functioneren van alle schakels in deze keten. Op zwakke onderdelen kunnen extra inspanningen worden gericht. De sport zou te rade kunnen gaan bij andere sectoren, zoals de jeugdzorg en gezondheidszorg (Vermeulen et al. 2008), die al langer werken met vormen van ketenkwaliteit en hoe deze het beste te ontwikkelen is.

Uiteindelijk gaat het om het beïnvloeden van gedrag en cultuur. Wat er uiteindelijk wordt beoogd met gedragsregels, is dat het een vanzelfsprekendheid is dat men zich houdt aan bepaalde (omgangs)regels en zich ook daadwerkelijk normconform wil gedragen. Daarbij is kennis over wat werkt onmisbaar. Dit vergt bij de vertegenwoordigers van de sportbonden in ieder geval inzicht in hoe gedrag en cultuur stapsgewijs zijn te beïnvloeden. Tijdens het spelregelonderzoek kwam bijvoorbeeld

regelmatig naar voren dat bepaalde spelregels binnen de wedstrijd sterk zelfcorrigerend kunnen werken, omdat een overtreding van de spelregel een behoorlijk nadeel oplevert voor het gehele team. Zo benadeelt een speler die regelmatig een onnodige overtreding maakt zijn hele team. Met het ontwikkelen van dergelijke 'slimme' regels is nog de nodige winst te boeken.

Proces van invoering heeft het primaat boven de inhoud

Het succes van de invoering van gedragsregels hangt vooral samen met de wijze waarop men dit doet; het proces. Het blijkt belangrijk te zijn te zorgen voor veel communicatie waarbij het thema S&R zichtbaar wordt. Daarnaast is het verstandig het thema op positieve wijze te benaderen, niet te verplichten, maar verleiden, door doelgroepen duidelijk te maken dat de aanpak in hun voordeel werkt. Enthousiasme bewerkstelligen, bewustwording creëren, zorgen voor draagvlak, humor en niet te belerend overkomen zijn belangrijke aandachtspunten bij de implementatie van gedragsregels.

8.3 Werk samen met andere bonden

De klankbordwerking in de opgezette regiegroep en uitwisseling van kennis en ervaringen blijkt van grote waarde. Voortzetting kan zonder meer worden aanbevolen. Daarbij moet men wel beseffen dat er geen standaardoplossingen zijn. Het is lang niet altijd mogelijk een succesvolle maatregel uit de ene tak van sport te kopiëren naar andere. Daarvoor zijn ervaring, organisatiewijze en cultuur van de sporten vaak te verschillend. Kortom, het is nodig krachten te bundelen én te differentiëren.

“Het gesprek is essentieel. Als bond met verenigingen en tussen verenigingen onderling. De herkenning bij andere verenigingen helpt. En dan toegeven dat je ‘soms toch wel bang bent’. Dat geeft onderlinge steun en stimuleert een actieve aanpak.” **MARIJKE FLEUREN (KNHB)**

8.4 Houd vol!

Streven naar blijvende aandacht voor onwenselijk gedrag en verankering in beleid.

De grootste uitdaging bij het implementeren van gedragsregels, en breder het bevorderen van sportiviteit en respect, is dat er continuïteit optreedt. Een passende actie is om sportiviteits- en respectdoelen op te nemen in een strategisch beleidsplan.

Een succesvol beleid vergt in de praktijk de inzet van geschikte mensen met ervaring op het thema, contacten binnen de bond om het programma te kunnen verankeren en voldoende tijd om het programma zorgvuldig uit te voeren. Gedragsregels zijn gericht op de beïnvloeding van gedrag en dat betekent voortdurende aandacht hiervoor. Het werven en ondersteunen van ‘duurzame S&R-promotors’ onder de verschillende doelgroepen kan daaraan bijdragen.

Doorvertalen van kennis en ervaringen naar ‘Veilig Sportklimaat’

Een belangrijk resultaat van het programma SSR is dat er tot een vervolg is besloten: het

actieplan ‘Naar een Veilig Sportklimaat’. De ambities verwoord in het actieplan zijn verrijkend: “Alle bonden zijn op de hoogte van het actieplan en bestuurders, trainers, coaches, scheidsrechters, ouders, (jeugd)sporters zijn zich bewust van het belang van gewenst gedrag in de sport” (Ministerie van VWS 2011). Zoals we hebben geconstateerd is zelfs bij de SSR-verenigingen sportiviteit en respect nog niet altijd een (blijvend) agendapunt. Er is dus nog veel te doen. De opgedane ervaringen binnen het SSR-programma kunnen hieraan bijdragen. In het actieplan wordt nadrukkelijker aansluiting

gezocht bij het algemene veiligheidsbeleid en de (orde)handhaving door gemeenten, politie en justitie. Enige steun in de rug kan de sport best gebruiken, maar de ervaringen bij het SSR-programma onderstrepen daarnaast de noodzaak maatwerk te leveren en voort te bouwen op de eigen inzet binnen de sport.

*Je gaat het pas zien
als je het door hebt....*

“Sommige verhalen moet je daarom willen vertellen tot je een ons weegt. Gewoon, omdat het om belangrijke zaken gaat en het kwartje móet vallen. Wanneer mensen dan op dezelfde golflengte komen, kunnen er mooie dingen gebeuren in ons land.”

CRUIJFF GECITEERD IN WINSEMIUS (2012)

De sport heeft grote ambities, die enkele jaren terug zijn verwoord in het Olympisch Plan 2028. Ze wil een inspiratiebron zijn voor de samenleving als geheel. Dat verdraagt zich niet met misdragingen op en rond de sportbeoefening

die nogal eens blijken voor te komen, niet alleen bij topsport, maar ook in de breedte binnen de verenigingssport. De integriteit van de sportwereld wordt daardoor op het spel gezet. Het lijkt daarom vanzelfsprekend dat een aantal bonden die worden geconfronteerd met onwenselijk gedrag en NOC*NSF een gezamenlijk programma hebben opgezet en uitgevoerd om daaraan iets te doen. Bij de uitvoering is gebleken dat lang niet alle betrokkenen in hun achterban dit probleem als urgent beschouwden. Daar is door het programma wel verandering in gekomen. Er is een grotere gevoeligheid voor onwenselijk gedrag ontstaan en er wordt ook gerichter actie tegen ondernomen.

“Het moeilijkst is de borging in de club. Vanwege het verloop moet je eigenlijk continue bezig zijn met die ‘collectieve mentaliteit’.”

JAN MINKHORST (NOC*NSF)

Wie iets verder terugkijkt dan dit programma SSR, zal vaststellen dat er al een lange weg achter ons ligt waar het gaat om het tot stand

brengen van beleid rond sportiviteit en respect in de sport. Uitgedaagd door de minister van VWS Hedy d’Ancona en de Fair Play Club Nederland, formuleerde Marten Kastermans, de toenmalige voorzitter van NOC*NSF, al in 1993 het ‘orde scheppen in eigen huis’ rond sportiviteit en respect als een opgave voor de georganiseerde sport. Na twintig jaar herhalen van de boodschap blijkt het kwartje op een breed front gevallen en tekent zich een echte omslag af.

Een belangrijke ontwikkeling is op gang gebracht en juist daarom... “We moeten door gaan...”.

Werkconferentie Samen voor Sportiviteit & Respect

De resultaten van de monitoring en evaluatie van het programma 'Samen voor Sportiviteit & Respect' zijn op 8 oktober 2012 met vijftien beleidsmakers besproken. Zij discussieerden met de onderzoekers in een werkconferentie in de Fundatie Renswoude (Utrecht) over de lessen die uit de verworven inzichten zijn te trekken voor de sportpraktijk en voor het nieuwe programma 'Naar een Veilig Sportklimaat' (VSK). Bij de voorstelronde bleek meteen dat er ook veel positieve voorbeelden zijn te geven van sportiviteit en respect in de praktijk die de positieve beleidstrend weerspiegelen. Jo Lucassen presenteerde in vogelvlucht de belangrijkste resultaten van de vier uitgevoerde onderzoeken, plaatste de uitkomsten in een breder perspectief en kwam met aanbevelingen.

Dit leverde voldoende stof voor een levendige gedachtewisseling over onder andere de rol van de media bij onsportief gedrag. Het concreet bespreekbaar maken van het onderwerp werd benadrukt bij zowel verenigingen als tussen clubs en bonden: "Het gesprek is essentieel." Gesproken werd over het belang van straffen en de strafmaat, de effectiviteit van het straffen. Niet ongenueanceerd strenger straffen, maar wel duidelijk maken dat er regels zijn en dat die gehandhaafd moeten worden. Maar ook een regel willen aanpassen als die niet passend blijkt, zoals de KNVB onlangs deed voor het uitsluiten van hele teams na wangedrag van een speler.

Na de pauze werd verder gesproken aan de hand van stellingen. Veel instemming was er met de stelling van Marijke Fleuren: "Succes in het bevorderen van gewenst gedrag kan worden behaald wanneer preventie en repressie hand in hand gaan." In de praktijk dus snel en veelvuldig waarschuwen (preventief,

straf even uitstellen) en stevig ingrijpen bij herhaling of wangedrag (repressief, tot hier en niet verder). Ook was er veel steun voor het idee van Johan Steenbergen dat het toekomstig beleid zich niet alleen moet richten op de attitude en het gedrag van de individuele actoren binnen de sport, maar ook op de organisatorische factoren en voorwaarden zoals de regels en de omgeving. Slimme ingrepen daarin kunnen helpen. Erg belangrijk is de borging van verbeteringen binnen de vereniging en binnen de bond. Succes is hoe dan ook een kwestie van lange adem.

Beide programmacoördinatoren VSK en SSR benadrukten in hun afsluiting dat je er in moet blijven geloven, het goed is zaken samen op te pakken en er ruimte blijft voor het proces. Wat is opgebouwd binnen het programma SSR wordt zeker voortgezet, uitgebouwd en doorontwikkeld binnen VSK. De uitkomsten van deze geanimeerde werkconferentie zijn verwerkt in dit e-zine.

Deelnemers: Koen Breedveld (Mulier Instituut, gespreksleider), Marijke Fleuren (programmacoördinatie SSR), Ary Hordijk (programmacoördinator Naar een veiliger sportklimaat), Bart de Liefde (hockeyscheidsrechter, Tweede Kamerlid VVD), Annemieke Beute (KNZB), Sjors Brouwer (KNVB), Roy Vink (KNBSB), Marij van Tienen (KNHB), Lieke Vloet (NOC*NSF), Nicolette Schipper van Veldhoven (NOC*NSF), Inge Schimmelpennick (NOC*NSF), Jan Minkhorst (NOC*NSF/Academie voor Sportkader), Johan Steenbergen (Kennispact), Eelco Koot (Hogeschool Utrecht) en Jo Lucassen (Mulier Instituut), Janine van Kalmthout en Froukje Smits (Mulier Instituut, organisatie).

Noten

1. Om de ontwikkeling sinds 2007 exact te meten zou het eerdere onderzoek moeten worden herhaald. Omdat voor dit schriftelijke bevolkingsonderzoek in 2007 een aparte steekproef werd opgezet (en dus geen gebruik werd gemaakt van een bestaand panel of een monitorgroep) was de uitvoering kostenintensief. Als alternatief voor deze exacte herhaling van het in 2007 uitgevoerde bevolkingsonderzoek is gebruikgemaakt van het al bestaande GfK online bevolkingspanel. De daarvoor uit 2007 geselecteerde vragen werden wel op dezelfde manier gesteld.
2. We doen dit op basis van de peiling onder bestuurders van bijna 2.000 clubs die dezelfde stellingen kregen voorgelegd.
3. Het onderzoek geeft voor 2007 een beeld van de beeldvorming onder de Nederlandse bevolking over onwenselijk gedrag in en buiten de sport en het voorkomen van onwenselijk gedrag en van de aanpak daarvan bij de deelnemende verenigingen aan het landelijk representatieve verenigingspanel. Aanluitend daarop heeft bij de van de clubs van een tiental sportbonden actief in het Masterplan Arbitrage, een overeenkomstige bevraging plaatsgevonden naar het voorkomen van onwenselijk gedrag en van de aanpak daarvan. Ook daarvan hebben we dus een beeld van de situatie in 2007.
4. Om te bepalen of de eventueel opgetreden veranderingen daadwerkelijk beïnvloed zijn door het programma, is het bovendien wenselijk de ontwikkeling in een aantal betrokken takken van sport te vergelijken met die in niet deelnemende sportorganisaties. Daarmee wordt in zekere zin een controlegroep gecreëerd. Op deze manier krijgt de evaluatie kenmerken van een experimenteel design. De bewijskracht van de evaluatie zou nog groter worden wanneer de deelname aan het programma op basis van toeval zou

- worden verdeeld over de sportbonden. In de praktijk, en in dit geval voor het SSR-programma, is een zuiver wetenschappelijk design niet haalbaar.
5. Verenigingen van deelnemende bonden aan het programma 'Samen voor Sportiviteit & Respect'. De respons onder deze verenigingen bedroeg 30 procent (1.924/6.400).
 6. Verenigingen uit het Verenigingspanel. Van de 1.120 panelverenigingen werkten er 400 mee (respons 35%).
 7. Voor een uitvoerige beschrijving van de actieplannen zie www.sportiviteitenrespect.nl.
 8. Overdiagnose wordt overigens ook gesignaleerd rond andere sociale problemen, zoals het syndroom van Asperger, autisme en aandachtstekort bij kinderen.

Literatuur

- › Bruchmüller, K., Margraf, J., & Schneider, S. (2012). Is ADHD Diagnosed in Accord With Diagnostic Criteria? Overdiagnosis and Influence of Client Gender on Diagnosis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 80(1), 128-138.
- › Buisman, A. (2002). *Jeugdsport en fair play in het Nederlandse sportbeleid van de jaren negentig*. Amsterdam: SWP uitgeverij.
- › Elffers, H. (2011). *Dát zal je leren! Leren mensen door straf zich aan regels te houden?* Paper presented at the CCV-VNG Congres "Leren Loont" 11 november 2011. Retrieved from <http://www.hetccv.nl/dossiers/Handhaving+en+gedrag/verslag-congres-leren-loont>.
- › Elias, N., & Dunning, E. (2007). *Sport en spanning: de zoektocht naar sensatie in de vrije tijd*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- › Emster, F.W.H. van den (2010). *Law and order: Strenger straf-fen?* Paper presented at the JOVD Najaarscongres 2010. Retrieved from <http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Raad-Voor-De-Rechtspraak/Nieuws/Documents/Lezing-Erik-van-den-Emster.pdf>.
- › Erp, J. van, Huisman, W., Bunt, H. van de, & Ponsaers, P. (2008). Toezicht en compliance. *Tijdschrift voor Criminologie* (50) 2, pp. 83-95.
- › Fleuren, M., Wiefferink, K., & Paulussen, Th. (2010). Checklist determinanten van innovaties in gezondheidszorgorganisaties. *TSG*, jrg. 88, nr. 2, 2010, p. 51-54.
- › Frances, A.J. (2010). Psychiatric Fads and Overdiagnosis. *Psychology Today* (<http://www.psychologytoday.com>).
- › Hoekman, R., Elling, A., Roest, J.-W. van der, & Rens, F. (2011). *Opbrengsten van Meedoen. Eind-evaluatie programma Meedoen Alle Jeugd door Sport*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- › Jansen, J., Schuit, A.J., & Lucht, F. van der (2002). *Tijd voor gezond gedrag. Bevordering van gezond gedrag bij specifieke groepen*. Bilthoven: RIVM.
- › Kalmthout, J. van & Jong, M. de (2012). "Je gaat het pas zien als je het doorhebt." *Sportverenigingen aan de slag met sportiviteit en respect*. Utrecht: Mulier Instituut.*
- › Korsse, S. (2009). De keerzijde van screening op kanker. *Medisch Contact*, 64(35), 1450-1452.
- › Ministerie van VWS (2008). *De kracht van sport*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- › Ministerie van VWS (2011). Actieplan, 22 april, 30234, nr. 36 en uitwerking actieplan, 18 november. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- › Pligt, J. van der, Koomen, W., & Harreveld, F. van (2011). Bestraf-fen, Belonen en Beïnvloeden. Een gedragswetenschappelijk perspectief op handhaving. *HandHaving en gedrag. Achtergronden van*

- regelnaleving* (pp. 9-16). Utrecht: Centrum voor Criminaliteitspre-ventie en veiligheid.
- › Renes, R.J., & Putte, B. van den (2011). *Gedragsverandering via campagnes*. Den Haag: Ministerie van Algemene Zaken.
- › Samen voor Sportiviteit & Respect. Subsidieaanvraag voor de gezamenlijke aanpak ter bevo-dering van Sportiviteit & Respect op en rondom het sportveld. Opgesteld door NOC*NSF, KNVB, KNHB, KNKV en Stichting Meer dan Voetbal Arnhem, maart 2009
- › Smits, F., & Kalmthout, J. van (2012). *Samen naar concreet spor-tief en tastbaar respect. De realisatie van actieplannen 'Sportiviteit & Respect' van sportbonden onder-zocht*. Utrecht: Mulier Instituut.*
- › Steenbergen, J., & Vloet, L. (2007). *Fair play... over de regels en de geest: van begripsverhel-dering tot beleid*. Deventer: ...daM uitgeverij.
- › Steenbergen, J., Hilhorst, J., Sluis, A. van der, & Gijsbers, M. (2010). *Samen voor Sportiviteit en Res-pect. Analyse spel- en gedragsre-gels*. Nijmegen: Kennispraktijk.*
- › Tiessen-Raaphorst, A., & Breed-veld, K. (2007). *Een gele kaart voor de sport*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- › Tiessen-Raaphorst, A., Lucas-sen, J., Kalmthout, J. van, & Dool, R. van den (2008). *Weinig over de schreef*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- › Tulder, R. van & Zwart, A. van der (2008). *Reputaties op het spel. Maatschappelijk verantwoord ondernemen in een onderhande-lingssamenleving*. Utrecht: Het Spectrum.
- › Vermeulen, E., Bothof, W., Brink, T. van den, Hartingsveldt, C. van (2008). *Vraaggestuurde ketens door integrale klantbenadering*. Den Haag: Sdu Uitgevers
- › VODW Marketing (2010). Sport-bestuurders in beweging voor Sportiviteit & Respect. Resultaten van deelprogramma 1 van Samen voor Sportiviteit & Respect, 14 april.
- › Welch, H.G., Schwartz, L.M., & Woloshin, S. (2011). *Overdiag-nosed: Making People Sick in the Pursuit of Health*. Boston: Beacon Press.
- › Werff, H. van der & Kalmthout, J. van (2012). *Minder klappen, meer applaus. Beeldvorming Neder-lands publiek rondom voorkomen onwenselijke gedrag in de sport in 2011*. Utrecht: Mulier Instituut.*
- › Willemsen, F. (2010). *Onder-zoeksprogramma Handhaving & Gedrag 2010-2012*. Den Haag: WODC Ministerie van Justitie.

* Rapport in het kader van de monitor SSR.

